

SELÇUKLULARIN ABBÂSÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ VE HALİFELİK MEFKÛRESİ BAĞLAMINDA BAĞDAT'A YÖNELİK FAALİYETLERİ

RELATIONS OF THE SELJUKS WITH THE ABBASID CALIPHS AND THEIR ACTIVITIES IN BAGHDAD IN THE CONTEXT OF THE CALIPHATE IDEAL

Murat AKBAŞ*

Öz

Selçukluların Abbâsî halifeleriyle ilişkileri ve halifeliği elde etmek için yapmış olduğu faaliyetleri ortaya koymak amacıyla ele alınan bu çalışma, onların hedeflerini gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetleri içermekte olup nitel araştırma desenlerinden veriler/kaynaklar arasında karşılaştırma ve analiz etme yöntemi uygulanarak hazırlanmıştır. Çalışmada kısaca; Sultan Tuğrul Bey'in Halife Kâim-Biemrillâh'tan aldığı yetkilerle hilâfet merkezinde siyasî üstünlüğü ele geçiren Selçuklular, bu güçlerini Halife Nâsır- Lidîmillâh dönemine kadar sürdürmüşlerdir. Bu süreç içerisinde hilâfet merkezini tamamen ele geçirip halifeliğin değişik yollarla Selçuklulara geçmesine yönelik aktif faaliyetleri Sultan Melikşah ve oğlu Sencer döneminde görmekteyiz. Sultan Melikşah bu amacını gerçekleştirmek için Bağdat'taki siyasî tesirini artırmış, imar faaliyetleri ile ilmî ve kültürel faaliyetlere girişmiştir. Ayrıca kapsamlı fetih hareketleriyle İslâm dünyasında kendisini kabul ettirerek bu gücün kendisinde var olduğunu da ispatlamıştır. Öte yandan hem doğu Arabistan ve Hicaz bölgesindeki faaliyetleri hem de Mısır'a karşı uyguladığı fetih girişimleri onun bu düşüncesini

* Öğretmen, Dr. Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi, Konya/ Türkiye muratakbas42@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9033-6469>.

destekleyen gelişmeler olmuştur. Ama genç yaşta hem de halifeliği almak için Bağdat surlarına dayandığı vakit gelen ani ölümüyle o bu emelini gerçekleştirememiştir. Ardından gelen oğulları Berkyaruk, Tapar ve Sencer de hem iç isyanlardan hem Bâtınîlerin faaliyetlerinden hem de Haçlı saldırılarından dolayı Bağdat'a yönelik etkin siyasî etkinlik gerçekleştirememişlerdir. Sultan Sencer'in döneminde Tapar'ın oğlu Irak Selçuklu Sultanı Mesud Bağdat'a yönelik girişimlerde bulunduysa da hilafeti ele geçirme ve Sünnî İslâm dünyasına hâkim olma gibi bir başarıya ulaşamamıştır. Tam aksine halifeler, Sencer döneminde Selçukluların kendi aralarındaki çekişmeleri ve Selçukluların aleyhine gelişen siyasî olayları fırsat bilip Selçuklu boyunduruğundan kurtulmuşlardır.

•
Anahtar Kelimeler

Selçuklu Tarihi, Selçuklu Siyaseti, Abbâsîler, Halifelik, Melikşah, Ahmet Sencer, Bağdat

•
Abstract

This study, which aims to reveal the relationships between the Seljuks and the Abbasid caliphs and the activities they carried out to achieve the caliphate, includes the activities they carried out to achieve their goals and was prepared by applying the method of comparison and analysis between data/sources from qualitative research patterns. In the study, Seljuks, who obtained a political advantage in the center of the caliphate by Sultan Tughril Bey with the authorities he received from the Caliph al-Qā'im bi-Amr Allāh maintained this power until the period of Caliph Nasir-Lidinillah. Within that period, we see active activities which intended to capture the caliphate center entirely and move it to the Seljuks in different paths during the period of Sultan Malik Shah and his son Sanjar. Sultan Malik shah increased his political influence in Baghdad to achieve this goal and engaged in scientific and cultural activities with town planning activities. He also made himself accepted among the Islamic world with his extensive conquest movements and proved that this power exists in him. On the other hand, both his activities in Eastern Arabia and the Hejaz region and his conquest attempts against Egypt were the developments that supported his idea. However, he could not attain this goal due to his sudden death at a young age when he reached the walls of Baghdad to take the caliphate. His sons Barkiyaruq, Tapar and Sanjar, who followed him, could not carry out an effective political activity against Baghdad due to the internal rebellions, the activities of the Batinies and the Crusader attacks. His sons Barkiyaruq, Tapar, and Sanjar, who followed him, could not be able to perform an effective political activity against Baghdad due to the internal rebellions, the activities of the Batinies, and the Crusader attacks. Although Mesud, the son of Tapar and the Iraqi Seljuk Sultan, made attempts against Baghdad during the sultanate of Sultan Sanjar, he could not succeed in seizing the caliphate and dominating the Sunni Islamic World. Quite the contrary, the caliphs took advantage of the conflicts between the Seljuks and the political events that took place against the Seljuks and got rid of the Seljuk domination.

•

Keywords

History of Seljuks, Politics of Seljuks, Abbasids, Caliphate, Malik shah, Ahmad Sanjar,
Baghdad

GİRİŞ

Selçukluların XI. yüzyılda kurularak kısa zamanda doğuda Maveraünnehir'den batıda Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada fetih hareketleri yaparak ülkelerini genişletmeleri, bu arada Sünnî İslâm halifeliğinin hem koruyuculuğunu üstlenip hem de onlar adına bu coğrafyalarda hüküm sürmeleri, Türk tarihi açısından önemli bir övünç kaynağı olmalıdır. Bu kadar güç ve hâkimiyet sahibi olan Selçukluların halifelğe olan tutum ve düşünceleri, özellikle halifelik kurumuna sahip olma isteklerinin olup olmadığı merak konusudur. Yapmış olduğumuz çalışmada bu merakı gidermek amacıyla ele alınmıştır.

Çalışma dört başlıkta ele alınmış, birinci başlıkta Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde 1038 yılında Nişabur'u ele geçirmeleriyle birlikte Abbâsî halifeliğiyle ilk münasebetlerin başladığını ortaya koyarak daha sonra Tuğrul Bey'in halife Kâim-Biemrillâh'la arasında geçen yazışmalar ve münasebetlere değinilmiştir. İkinci başlıkta Sultan Alparslan'la halife arasındaki siyasî ilişkilere değinilmiş, Sultan'ın halife ile ilişkilerinin genel olarak ılımlı ve itaatkâr bir ilişki içerisinde olduğu gösterilmiştir. Üçüncü başlıkta Melikşah'ın halife ile ilişkilerin ilk dönemlerde olumlu geçtiği ama daha sonra özellikle halifenin Melikşah'ın kızıyla evliliğinden sonra bozulduğu ve bu olumsuz gelişmeler sonucunda Melikşah'ın Bağdat'ı alma teşebbüsünde bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Son başlıkta Melikşah'ın oğulları dönemindeki ilişkiler ele alınmıştır. Selçukluların iç isyanlar, Bâtınîler ve Haçlılarla mücadeleler sebebiyle zayıfladıkları, Selçuklu emirlerinin halifenin kendi hâkimiyetini kazanıp güçlenmesindeki rolleri ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un halifeye yönelik girişimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak da halife Müsterşid döneminden itibaren Selçukluların hilafet merkezinde yavaş yavaş hâkimiyetlerinin zayıflayıp halife Nâsır döneminde de tamamen bittiği ifade edilmiştir.

Ülkemizde Selçuklularla Abbâsî halifeleri arasındaki ilişkilerle ilgili tespitlerimize göre ilk çalışmayı 1993 yılında doktora çalışması olarak Hasan Hüseyin Adaloğlu yapmıştır. 1998 yılında Mehmet Nadir Özdemir bu konuyla ilgili yüksek lisans tezi yazmış, onun 2008 yılında da Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde bu tezinden kapsamlı bir makalesi yayımlanmıştır. Onun bu çalışmasını diğer çalışmalardan ayıran en önemli husus, Selçukluların Bağdat'la ilgili olarak ele aldığı ilişkileri ilmî ve kültürel yönden de değerlendirmesidir (Özdemir, 2008, s. 345-352). Özdemir bu çalışmasını aynı yıl "Bağdat'ta Türk Egemenliği" adıyla kitaplaştırmıştır. 2013 yılında Nazlı Altınsoy tarafından çalışılan "Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri ve İki Hanedan

Arasındaki Evlilikler” başlıklı yüksek lisans tezinde özellikle Halifeler ile Selçukluların evlilikleriyle ilgili verilen ayrıntılar dikkat çekici olmuştur.

Görüldüğü gibi bazı araştırmacılar Selçuklu ile Abbâsî halifeleri arasındaki ilişkileri ele almıştır. Bizim yapmış olduğumuz araştırmanın konusu ise Selçukluların bu ilişkilerinde halifelik makamını da elde etme tasavvurlarının ve girişimlerinin olup olmadığının ortaya konulup Bağdat’la ilgili faaliyetlerde bu düşüncenin ne kadar gerçekleştiğinin tespit edilmesidir. Bu haliyle çalışmamız Selçuklu- Abbâsî ilişkileri bağlamında aralarında geçen siyasî mücadelelerle sosyal faaliyetleri ortaya koymak ve bu ilişkilerde Selçukluların halifelik düşüncelerini değerlendirmek amacıyla ele alınmıştır.

1. Selçuklu Devleti’nin Kurulması ve Tuğrul Bey’in Halife el-Kâim-Biemrillâh ile İlişkileri

Büyük Selçuklu Devleti daha kurulmadan Tuğrul Bey’in kardeşi Çağrı Bey’le birlikte hızlı bir şekilde fetih hareketlerini gerçekleştirmesi¹, Bağdat’ta yankılanmaya başlamıştı. Öte yandan Oğuzların² Horasan ve çevresinde ele geçirdikleri yerlerde yaptıkları yağma ve zulümler, Selçukluların topraklarını genişletmeye çalışmaları ve yeni kurulacak bir devletin filizlenmeye başlaması Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh’ı (hlf. 1031-1075) harekete geçirmiş, o, Hemedân, Cebel bölgesi ve Tuğrul Bey’e elçiler göndermiştir. Tuğrul Bey’in Nişabur’a girmesinden fazla zaman geçmeden bu elçiler Nişabur’a ulaşmışlardır. Getirdikleri mektupta halife, Tuğrul Bey’e; eli altındaki Türkmenlerin insanlara zulmetmemelerini, haksız yere kan akıtmamalarını ve meskûn yerlerde yağma ve tahribat yapmamalarını, ahaliye iyi muamelede bulunmalarını, memleketi mamur hale getirmelerini tavsiye etmiştir. O da gelen elçilere iyi davranıp³ izzeti ikramda bulunmuş ve halifeye itaatini bildirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 8/227; Abu'l-Farac,

¹ Selçuklular Haziran 1035’te Gaznelilerle yaptığı Nesa savaşı sonucunda Dihistan, Nesa ve Ferâve’yi almışlar, daha sonra yapılan Serahs Savaşında da Gaznelilere karşı başarılı olmuşlardır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 226; Turan, 2008, s. 13.98).

² Oğuzlar Selçukluların peşine takılarak Horasan ve çevresine önemli sayıda göç vermişlerdir. Bu göçlerin artış sebebi olarak Osman Turan, Selçukluların Gaznelilere karşı kazandığı iki zaferi (Nesa ve Serahs olmalıdır) göstermiş, Oğuz göçünün yoğunluğunu: “Horasan’a öyle bir insan akını başladı ki, Horasan hazinelerinin topraktan çıkarıldığını duyan ihtiyar ve topal bir kadının da bir hisse koparmak maksadıyla yola girdiğine dair bir hikaye durumu güzel bir şekilde aksettirmektedir” (2008, s. 105) şeklinde ifade etmiştir.

³ Bundârî’nin verdiği bilgilerde (1900, s. 7), Halife Kâim-Biemrillâh, Tuğrul Bey’e Ebubekir et-Tûsî’yi elçi olarak göndermiştir. Tûsî’nin getirdiği mektupta halife Selçuklulardan, Allahtan korkup onu hatırlamalarını, elleri altındaki insanlara güzel muamelede bulunmalarını ve şehirleri mamur hale getirmelerini istemiştir. Onlar bu elçilik ziyaretinden onur duyup, iftihar etmişler ve halifenin elçisi Tûsî’ye 13 hil’at giydirmişlerdir. Bundârî’ye göre (1900, s. 7), bu olayla Selçukluların kuvvet ve izzetleri artmıştır.

1999, s. 1/296; el-Bundârî, 1900, s. 7). Bu gelişme Selçuklularla halife arasında gerçekleşen ilk ilişki olmuştur. Bu bakımdan Selçukluların kendilerini halifeye duyurmaları, ondan iltifat ve buldukları yerleri mamur hale getirme önerisi almaları, halife tarafından sayıldıklarını ve dikkate alındıklarını göstermesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Bu gelişmeyi Bundârî; “Çağrı Bey, Nişabur’un yağma edilmesini Tuğrul Bey’den istediği vakit o, kendisine itaati lazım gelen halife, mektubunda bize hak ve hakikat üzere görev verip ayrıcalık tanıyarak, bahşetmiştir diyerek kabul etmemiştir” (1900, s. 7) şeklinde ifade ederek teyit etmektedir. Nişabur’da yaşanan bu olaylardan sonra Çağrı Bey Nişabur’dan ayrılp Serahs’ı ele geçirmiş, Belh hariç diğer Horasan illerini kendi hâkimiyeti altına almıştır. Çağrı Bey’in bu faaliyetleri sebebiyle Sultan Mesut Gazne’den çıkarak Selçuklular üzerine hareket etmiş ve 7 Nisan 1039’daki savaşta Çağrı Bey’i yenmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 227; Köymen, 1976, s. 13). Bu olayın sonucunda Tuğrul Bey Nişabur’dan, Musa Yabgu da Merv’den gelerek Çağrı Bey’le Serahs’ta durumu görüşmüşler ve Gaznelilerle savaş kararı almışlardır. Bu karar sonrasında Gaznelilerle yapılan savaş kaybedilmiştir (14-21 Haziran 1039) (Köymen, 1976, s. 14). Bu yenilgiden sonra Selçuklular çete muharebeleriyle Sultan Mesut’u zor durumda bırakıp onu antlaşmaya zorlamışlardır (Köymen, 1976, s. 14-15). Antlaşma aslında iki tarafa daha büyük bir savaşa hazırlanmak için fırsat kazandırmadan ibaret olmuştur. Çünkü Gazneliler, Selçuklulara güvenmeyerek sürekli onların ordularını takip etmiş ve teyakkuzda bulunmuş, Selçuklular da antlaşmaya uymayarak hareket etmişlerdir. Kış şartlarının zorlamasıyla Selçukluların takibini Nesa civarında bırakan Sultan Mesut Ocak 1040 yılında Nişabur’a gelmiş, Tuğrul Bey’in tahtını yıkıp yerine oturarak Mayıs ayına kadar Nişabur’da kalmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 241). Sultan Mesut, Selçukluları tamamen bitirmek gayesiyle yola çıkmış, ancak kıtlık, susuzluk ve bir de yol üzerinde Selçukluların vurkaç taktikleri ve su kuyularını tahrip etmeleri Gazneli ordusunu daha da sıkıntıya sokmuştur. Bu hal ve çaresizlik içerisinde Mesut, ordusunu suları ve kuyusu bol olan Dandanakan’a doğru sevk etmiştir. Ama oraya vardıklarında orada da kuyular tahrip edilmiş, bir de Selçuklu ordusuyla karşı karşıya gelinmiştir. 431/ 1040 Ramazan ayının başlarında meydana gelen bu çarpışma üç gün sürmüş ve 8 Ramazan 431/ 23 Mayıs 1040 yılında Gazneliler büyük bir yenilgi almış, Mesut savaş meydanından kaçarak canını zor kurtarabilmiştir. Bu galibiyet Selçuklular için bir dönüm noktası olmuş, Selçuklu Devleti resmen kurulmuştur. Selçuklular bu başarının fetihnâmesini başta halife Kâim-Biemrillâh olmak üzere pek çok melikliklere göndermişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 241-242; Beyhakî, 1999, s. 675-676; er-Râvendî, 2005, s. 163; Turan, 2008, s. 105-106).

Râvendî, Tuğrul Bey'in veziri Ebû İshak el-Kuffâi eliyle halifeye gönderdiği bu fetih mektubunun içeriğini şöyle vermiştir: “ Biz Selçukoğulları, mukaddes Hazreti Nebi'yi en samimi kalbimizle sevdik ve ona daima itaat ettik. Sürekli küffâra karşı gazayla, cihâd-ı ilanla çalıştık. Mukaddes Kâbe'yi daima ziyaret ettik. Bizim aramızda önderimiz ve hürmet gösterdiğimiz amcamız İsrail b. Selcûk vardı. O, hiçbir cürüm ve suç işlemeden onu devletin sağ kolu Mahmut b. Sebüktekin alıp Hind beldesindeki Kalincar kalesine gönderip hapsetti. O, esaret altında, ölünceye kadar yedi yıl hapis kaldı. Mahmut, bunun gibi ehlimizden ve akrabalarımızdan pek çok kişiyi esir alıp bizden ayırdı. O ölünce yerine geçen oğlu Mesut, eli altındakileriyle ilgilenmeyip oyun ve eğlenceye daldı. Bu vaziyette iken Horasan'ın âyanları ve ileri gelenlerinin bizden himaye istemelerinde bir suç yoktur. Ama Mesut bize askerlerini yönlendirdi. Aramızda çok savaş oldu. Bazen biz galip geldik bazen o bize karşı muzaffer oldu. En son, yardım ve zafer bizim yanımızda yer aldı. Allah Azze ve Celle'nin inâyeti, mukaddes ve temiz Hz. Nebi'ye yüz çevirmemizin fazlıyla muzaffer olduk. Mesut kırılıp rezil oldu, geri çekildi. Ardında bize bir devlet ve ikbâl bıraktı. Bize yardım ve zaferi veren Allah'a şükürler olsun. Biz de adaletimizi yaydık, kullara insaflı davrandık. Zulüm, haksızlık ve bozgunculuk yolundan uzak durduk. Biz bu durumda dinin öğrettiklerine, müminlerin emirinin emirlerine uygun davranmayı umuyoruz.” (2005, s. 166-167). Mektupta Sultan Tuğrul, artık sultanlık makamının kendi taraflarına geçtiğini, bölgede İslâm adına iş yaptıklarını izah ederken, bu işlerde kendilerinin sultanlık makamına yönelik haklı sebeplerini Gaznelilerin icraatlarıyla ispatlandırmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, onların bir devlete sahip olduklarını belirtmelerine rağmen halifeden doğrudan menşur ve hil'at istememeleridir. Mektup Halife'nin eline geçince o da Hibetullah b. Muhammed el-Me'mun'u cevâbî mektubu ulaştırması için Rey⁴ şehrinde bulunan Tuğrul Bey'e göndermiştir (er-Râvendî, 2005, s. 168; el-Bundârî, 1900, s. 9). Mektubun içeriğiyle ilgili olarak kaynaklar fazla bilgi vermemiştir⁵. Ancak halife, Tuğrul Bey'den hoşnut olduğunu ifade etmiş, elçisinden Tuğrul Bey'i Bağdat'a getirmek için ısrarcı olmasını, yanlarında kalıp onlara nasihat ve tenbihde bulunmasını istemiştir⁶ (Fazlullah, 2010, s. 96; er-Râvendî, 2005, s. 169).

Tuğrul Bey, hem yeni kurulmuş devletin sınırlarını genişletip doğudan göçleri devam eden Türkmenlere yer bulmak hem de kendisine karşı oluşacak tehditleri bertaraf etmek gibi amaçlar güderek fetih hareketleriyle meşgul olup

⁴ Tuğrul Bey, Dandanakan savaşından sonra orta ve Batı İran çevrelerinde fetih hareketlerine girişmiş, Cürcan ve Taberistan'ı aldıktan sonra 434/1042 yılında da İbrahim Yınal tarafından ele geçirilen Rey şehri başkent yapmıştır (Turan, 2000, s. 110-111; Özgüdenli, 2020, C. 1, s. 92-93).

⁵ Râvendî (2005, s. 169), halifenin Hibetullah'ı çok sevdiğini ve ihlaslı biri olduğu için elçi olarak seçtiğini, ve güzel bir mektupla gönderdiğini söylemektedir.

⁶ Reşidü'ddin Fazlullah (2010, s. 97), halifenin hil'at ve sancak gönderdiğini de ilave etmiştir.

ziyaret için münasip bir zaman bulamadığından bu elçi üç yıl onun yanında kalmıştır (er-Râvendî, 2005, s. 169; Özgüdenli, 2020, C.1, s. 91). İbnü'l-Esîr, 435/1043 yılı olaylarını verirken halifenin Tuğrul Bey'e Büveyhî hükümdarı Celâlû'd-Devle ve Ebû Kalicar ile sulh yapma⁷ isteğini bildirmesi için Akdâl-Kudât Ebû'l-Hasan el-Maverdî'yi elçi olarak gönderdiğinden bahsetmekte ve Tuğrul Bey'in bu elçiyi halifenin elçisine hürmet etmek ve tâzimini göstermek için dört fersah öteden karşıladığını söylemektedir (1987, C. 8, s. 266). İbnü'l-Cevzî de (1992, C. 15, s. 289) aynı bilgileri vererek Mâverdî'nin getirdiği mektupta, Tuğrul Bey'in memleketlerde kötülük yaptırdığı (takbîh) ve halkına iyi davranmasına yönelik emir içerdiğini bildirmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin mektupla ilgili dile getirdiği bu içerik belki vardır ama yukarıda bahsedildiği gibi Tuğrul Bey'in Celâlû'd-Devle ile ilgili siyasî sorunlardan sonra bu mektubun gelmesi nedeniyle İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilerin daha gerçekçi olduğu görülmektedir. Ebû'l-Ferec'in verdiği bilgiye göre 435/1043 yılında bu elçi, Tuğrul Bey'in yanında bulunduğu vakit⁸ o da halifeye bir elçi göndermiş ve şu sözleri söylemiştir: *"Ben Arap saltanatının başında bulunan zatın vekiliyim (bendesiyim). Hakim olduğum bütün ülkelerde halifenin adını ilan ettim. Ahaliyi seleflerim olan Mahmud ve Mesud'un valilerinin zulmünden kurtardım. Ben de herhangi bir suretle seleflerimin madunu değilim. Onlar da halifenin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladım ve Hunların kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekte beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırdeyen meziyetlerin onlardan üstün olacağı sanıyorum"* (1999, C.1. s. 299). Mektuptan anlaşıldığına göre Tuğrul Bey halifeye olan itaatini hem teyit edip Gaznelilerden daha adil olacağını belirtmiş, hem de asil bir devlet soyundan geldiğini söyleyip başkalarının boyunduruğunda olmayacağını da açık bir şekilde ifade etmiştir. Tuğrul Bey ayrıca 439/1047 yılında halifenin isteğini yerine getirmiş ve Büveyhî hükümdarı Ebû Kalicar ile hem sulh yapmış hem de bu sulhu karşılıklı evliliklerle⁹ akrabalık bağı kurarak pekiştirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 276; Özgüdenli, 2020, C. 1, s. 101). Tuğrul Bey'in yanında bir yıl kalarak 436/1044 yılında Bağdat'a dönen elçi Mâverdî, Tuğrul Bey'in itaatini ve emirlerine tâzimini halifeye övgüyle bahsetmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 266).

⁷ Tuğrul Bey'in Rey'i başkent yapmasından sonra Selçuklu akınlarından çekinen Ebû Kalicar'ın selefi Celâlû'd-Devle Şiraz çevresini surlarla çevirtmiş, istilalara karşı önlem almaya başlamıştır. Ne var ki Tuğrul Bey'in emriyle Batı İran ve Irak dolaylarında fetih girişimlerinde bulunan İbrahim Yınal ile Tuğrul Bey, ordusuyla Ebû Kalicar'ın hâkim olduğu Kirman ve dolaylarına sefer gerçekleştirmiştir. Bu olay iki tarafın arasını bozmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 259). Daha sonra Ebû Kalicar'ın halifeye yönelik baskılarından (bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 259) onun böyle bir sulh talebinde bulunduğu söylenilebilir.

⁸ Elçi, Tuğrul Bey'in yanında bir yıl kalmıştır (Köymen, 1976, s. 36).

⁹ Tuğrul Bey, Ebû Kalicar'ın kızıyla, Ebû Kalicar'ın oğlu Ebû Mansur da Çağrı Bey'in kızıyla evlenmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 276).

436/1044 yılında halife, Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek, Tuğrul Bey'den fethettiği yerlerin ona kafi geleceğini, diğer müslüman memleketlerine dokunmamasını, sadakatten ayrılmayacağına dair söz vermesini, hile yapmamasını, müminlerin başına kafirleri getirmemesini ve aldıkları yerlerin vergilerini selefleri gibi kendisine göndermesini istemiştir. O, bu isteklere karşılık, askerlerinin çok olduğu ve memleketlerin kafi gelmediği, kendisinin dürüst hareket ettiği ama yanındakilerin aç olup yağmalarını engelleyemediği ve istedikleri vergiyi vereceği şeklinde cevap vermiştir (Abu'l-Farac, 1999, C.1, s. 302). Ebu'l-Ferec, mektubun içeriğiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi vermemiştir. Ama Tuğrul Bey'in verdiği cevaptan halifenin bir de vergi istediği anlaşılmakta ve Tuğrul Bey halifeye olumlu cevaplar vermektedir.

Tuğrul Bey 442/1048 yılında Isfahan'ı muhasara altına almış, bu muhasara bir yıl kadar sürmüştü¹⁰. Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgilere göre; bu muhasarada zora düşen Isfahan halkı halifeye mektup göndererek ondan yardım istemiş, halife bu talebi Tuğrul Bey'in daha önce istediği unvanlarını ona vermek istemediğinden kabul etmemiştir. Ama daha sonra her ne olduysa halife, Tuğrul Bey'e "*meşru hükümdar, Müslümanların sığınağı ve Rüknüddin Sultan Tuğrul Beg*" şeklinde unvanlar verdiği bir mektup göndererek Isfahan halkı lehine isteklerde bulunmuştur. Bu gelişmeyi beklemekte olan Tuğrul Bey, halifenin hazinesine 20000, devlet adamlarına da 2000 dinar göndermiş, daha sonra bu unvanları mühründe bir yayla birlikte kullanmak suretiyle tuğra çekirmiştir (1999, C.1, s. 305). Ebu'l-Ferec (1999, C.1, s. 305), Isfahan halkının lehine halifenin ricasını kabul ettiğini söylemektedir. Ancak İbnü'l-Esîr (1987, C.8, s. 293) ve İbn Kesîr'in (1991, C. 12, s. 293) verdiği bilgilerde şehri ele geçirdiği, halkına iyi davrandığı, sahibine de iki yerden ikta verdiği, şehre Rey'den erzak, silah ve mallar taşıttığı, burayı kendisine bir yönetim merkezi yaptırdığı bilgileri yer almaktadır. İbn Kesîr, "*442/1048 yılı Ramazan ayında Tuğrul Bey'in elçileri Bağdat'a gelerek halifenin gönderdiği hil'at ve ihsanlarına karşılık halifeye 20000, maiyetindekilere 5000 ve Reîsü'r-Rüesa'ya da 2000 dinar getirmişlerdir*" dedikten sonra sonra Tuğrul Bey'in Rey şehrini imar ederken yıktığı yerlerden birinde altın ve mücevherle dolu yüklü bir hazine bulduğunu, bu hazineyle şanının büyüdüğünü, devletin güçlendiğini (1991, C. 12, s. 63) ilave etmiştir. Onun bu açıklamayı vermesinden, halifeye gönderilen bu meblağın büyük olduğunu ama yukarıdaki sebepten Tuğrul Bey'e zor gelmediğini ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

¹⁰ Muhasara'nın sebep ve gelişmeleri için bkz. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 293).

1.1. Tuğrul Bey'in Bağdat Seferi ve Buradaki Faaliyetleri

Tuğrul Bey, İran, Irak ve Azerbaycan çevrelerindeki fetih hareketlerini tamamlayıp, memleketini güvenli hale getirdikten sonra hac yapmak, hac yollarını ıslah etmek, Şam ve Mısır'a sefer düzenleyip Fâtımî Halifesi el-Mustansır'ı ortadan kaldırmak ve halifenin Besâsîrî'ye¹¹ karşı yardım talebini yerine getirmek gibi gayelerle ordusuyla birlikte Bağdat'a doğru hareket etmiş, halifeye ve Bağdat'taki Türklere bir elçi göndermiş, elçinin görevi Tuğrul Bey'in halifeye itaat ve kulluğunu göstermek ve Türklerin iyilik ve güzellikle kabul görüleceğini iletmek olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 322; el-Hüseynî, 1943, s. 13). Tuğrul Bey'in Sünnî İslâm dünyasına yönelik tehdit oluşturan unsurlarla mücadele etmek, müslümanlar için kutsal vazife olan hac ibadetinin en meşakkatli yönlerinden birisi olan hac yolculuğunu kolaylaştırmak için yolları ıslah etmek gibi amaçları onun İslâm devletinin sultanlığını üstlendiğini göstermektedir. Tuğrul Bey Bağdat'a hareket etmeden önce yaptığı işlerden birisi elçisiyle oradaki Besâsîrî'ye bağlı olan Türklere de iyilik ve güzelliğini göstereceğini duyurmasıyla da onların nabzını yoklamak ve gereken ortamın hazırlanmasını sağlamak olmuştur. Onlar, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini ve hüsnü kabulünü kabul etmeyip halifeye varmışlar, *"Biz ne yaptığımız Besâsîrî'yle yaptık, o bizim önderimiz ve büyüğümüzdür. Onlar ise hasmımızdır. Görüyoruz ki o bize doğru yaklaşmaktadır. Emîrül-Mü'minîn'den onu uzaklaştırmak için vaat bekliyoruz"* diyerek Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini istememişlerdir¹². Halife onları yumuşatacak bir siyaset izlemiş, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesine mani olmamıştır. Diğer taraftan Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahîm Ramazan ayının ortasında Bağdat'a gelmiş ve halifeye bir elçi göndererek kendisine bağlılığını ve Tuğrul Bey konusunu kendisine bıraktığını, emir ve direktiflerine göre hareket edebileceğini söylemiştir. Halife de onlardan Tuğrul Bey'e elçi gönderip hutbede adının okunacağını ve kendisine itaat edeceklerini kabul ettiklerini bildirmelerini istemiş, onlar da öyle yapmışlardır. Tuğrul Bey de Büveyhîlerin isteklerine olumlu cevaplar verip onlara ihsanda bulunacağını

¹¹ Asıl adı Ebû'l-Hâris Arslan el-Besâsîrî'dir. İlk efendisi İran'daki Besa şehrinde olduğundan buraya nisbetle Besâsîrî diye meşhur olmuştur. Büveyhî hükümdarı Bahaü'd-Devle'nin köllerinden olup, Ebû Kalıcı'nın onu, halifeye Bağdat'ın ileri gelen komutanlarından birisi olarak kabul ettirmesiyle önde gelen Büveyhî komutanlarından olmuştur. Gün geçtikçe nüfuzu artan Besâsîrî siyasi olarak da yükselmiştir. Öyle ki halife ondan onay almadan bir iş yapamaz hale gelmiştir. Irak ve çevresinde hutbelerde adı okunan Besâsîrî, daha sonra Fâtımî Halifeliğinin dailliğini yaparak Bağdat ve halife'ye karşı zulüm ve baskılarını artırmıştır (İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 84).

¹² Ebul-Ferec (1999, C. 1, s. 306), bu olayı şöyle anlatmaktadır: *"Bağdat'ta bulunan Deylemliler ve Türklerle bunların reisleri halifenin davetine itiraz ettiler ve 'Uğuzların Bağdad'a gelmelerine imkan yoktur. Gelecek olurlarsa kılıç çekmeye hazırız' dediler. Fakat bunların bu hattı hareketleri fayda vermedi"*.

söylemiştir. Halife, bu gelişmelerden sonra Tuğrul Bey ve Melikü'r-Rahîm adına¹³ 23 Şaban 447/ 17 Kasım 1055 Cuma günü Bağdat camilerinde hutbe okutturmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987, C.8, s. 322-323; el-Bundârî, 1900, 10). Halife ayrıca bir de sikke bastırıp sikke üzerinde Tuğrul Bey'e "*es-Sultân Rüknu'd-Deve Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed b. Mikail Yemînü Emîri'l- Mü'minîn*" (Mü'minlerin sağ kolu, devletin direği, Mikail oğlu Ebû Talib Tuğrul Bey Muhammed) unvanlarını naksettirip Melikü'r-Rahîm'e de bazı lakaplar vermiştir (er-Râvendî, 2005, s. 169). Halifenin Tuğrul Bey'e bu sikke üzerinde sultan ve dinin direği unvanlarını vermesiyle onun sultanlığını resmen tanıdığı görülmektedir. Tuğrul Bey Nehrevan'a geldiğinde halifenin veziri Reîsü'r-Rüesâ İbnü'l-Müslime¹⁴ ile önemli devlet adamları ve Bağdat'ın ileri gelenleri onu karşılamışlar¹⁵ve ona askerlerinin Bağdat'a tahribat yapmaması, şehir halkına iyi davranılması gibi nasihatlerde bulunmuşlardır (el-Bundârî, 1900, s. 9-10; Abu'l-Farac, 1999, C.1, s. 306). Tuğrul Bey de gelen elçileri hürmetle karşılayıp, halifenin isteğine uygun hareket edeceğini söylemiştir (1999, C. 1, s. 306).

Tuğrul Bey 25 Ramazan 447/18 Aralık 1055 yılında Bağdat'a gelerek Şemmâsiyye¹⁶ kapısında Dicle Nehri'nin kenarında askerleriyle birlikte konaklamıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 323; el-Bundârî, 1900, s. 9-10; Piyadeoğlu, 2020, s. 98). Bağdat'a kalabalık gelen Tuğrul Bey'in askerleri saman almak için bir Bağdatlıyla konuşarak anlaşamamış, adam onların yağmaya geldiğini zannederek imdat çağrısı yapmış, halk Selçuklu askerlerinin yağma yaptığını zannetmiş, bunun üzerine şehirde bir kargaşa çıkmış ve halk ile askerler bir birine girmişlerdir. Bir kısım askerler şehirde yağma da yapmıştır. Bunu fırsat bilen Besâsîri'nin ve Büveyhîlerin askerleri de bu durumdan yararlanarak şehirde zulüm ve yağma

¹³ İbnü'l-Cevzî, hutbede Tuğrul Bey'in adının ardından son Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahîm'in de adının anıldığını eklemiştir (1992, C. 15, s. 348). Reşîdü'ddin Fazlullah da (2010, s. 98) bu olayı şöyle anlatmıştır: "*447/1055 senesinde halife, Bağdâd minberlerinde Tuğrul Beg adına hutbe okunmasını, sikke-i dâriül-darb üzerine onun adının nakşedilmesini emretti. Ona Rüknu'd-deve Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed ibn Mikâil elkâbını verdiler. Hutbe ve sikkede onun adından sonra Melik Rahîm Ebû Nasr b. Ebi'l-Heycâ' Sultânü'd-Deve'nin ad ve elkâb'ı bulunuyor idi.*"

¹⁴ Kısa hayatı için bkz. (İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 80).

¹⁵ Tuğrul Bey, halifenin veziri ve ileri gelenlerin kendisini karşılamak için Bağdat'tan çıktığını duyunca hemen veziri el-Kündürî ve bazı devlet büyüklerini onların önlerine göndermiştir. Bu ön karşılamada Selçuklu hacibi, halifenin vezirine, Sultan Tuğrul Bey'in kendisine Şehrî denilen özel atlarından birini gönderdiğini, buna birkaç gün binmeniz için emir buyurduğunu söyleyerek vermiş, O da kendi bineğinden inerek bu ata binmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 15, s. 348; el-Bundârî, 1900, s. 10).

¹⁶ Adını Şemmâsi en-Nasârâ'dan alan bu kapı Bağdat'ın kuzeyinde Şemmâsiyye Mahallesinin girişinde yer almaktadır. Büveyhîlerden Muizzüddeve Ebi'l-Hüseyn'in evi de burada bulunmaktadır. Bu kapıya Bağdat Kapısı da denilmektedir (el-Hamevî, 1995, C. 3, s. 361).

gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu faaliyetlerin hepsinin Selçuklu askerlerinin yaptığını düşünen Bağdat halkı, Kerh'teki Aleviler hariç olmak üzere Selçuklu askerleri üzerine saldırıya geçmişlerdir. Bu çatışmada çok insan ölmüş, pek çok mahalle de yağmalanmıştır. Halk mallarını daha emin gördükleri mahallelere taşımış, çıkan karışıklıktan camilerde Cuma namazı kılınamamıştır. Güç bela durdurulan bu fitneden sonra bu işte Büveyhîlerin de parmağının olduğunu gören Tuğrul Bey, halifeye bir elçi gönderip olayı kınamış ve olayların sorumlusunun Melikü'r-Rahîm ve askerleri olduğunu ileri sürmüştür. O, halifeye eğer onlar yanına gelip af dilerse onları rahat bırakacağını yok gelmezlerse olacağı razı gelmelerini söylemiştir. Bunun üzerine halife, Melikü'r-Rahîm'i, yanında kendi çevresinden âyanlarla birlikte Tuğrul Bey'in çadırına göndermiştir. Tuğrul Bey, son Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahîm'i yanındakilerle birlikte esir almış¹⁷, onu daha sonra Rey'e göndererek oradaki Taberek kalesine hapsedirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 323-324; el-Hüseynî, 1943, s. 13; Abu'l-Farac, 1999, C. 1, s. 307). Bu gelişmeyle Büveyhîlerin halifelik üzerindeki hâkimiyetleri de son bulmuştur. Yaşanan bu olaydan sonra halife, Tuğrul Bey'e elçi göndererek Melikü'r-Rahîm'in kendi görüş ve güvencesiyle yanına geldiğini, onların yağmada payı olmadığını ileri sürmüş, eğer serbest bırakılmazsa kendisinin Bağdat'ı terk edeceğini bildirmiştir. Ayrıca bu isteklerin yanında halife, Tuğrul Bey'e hitaben, kendisini şerefli işlerin tâziminin artacağı, harîmine olan hürmetin büyüyeceği düşüncesiyle onu seçip Bağdat'a davet ettiğini ilave etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 324). Tuğrul Bey, halifenin bu itham ve hayal kırıklığı karşısında onun adamlarını salıvermiş, ama Melikü'r-Rahîm'in askerlerinin bütün ıktalarına ve Bağdat'taki Türklerin mallarına el koymuştur. Bunun üzerine Büveyhî askerleri ile Selçukluların karşısında yer alan diğer Türk askerleri Bağdat'tan çıkarak Besâsîr'nin safına katılmışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 325; Köymen, 1974, s. 39).

Tuğrul Bey şehrin doğu tarafında Muharrimî Mahallesi'nde yer alan Adudüddeve döneminde¹⁸ çoğu yeri yıkılmış olan Büveyhîlerin sarayını (Dârü'l-Memleke) (el-Bağdâdî, 2001, C. 1, s. 424) tadilattan geçirerek kendisi için bir

¹⁷ İbnü'l-Cevzî (1992, C. 15, s. 349), Tuğrul Bey'in Melikü'r-Rahîm'i 447/1055 yılı Ramazan'ın son günlerinde esir alıp Rey'e gönderdiğini söylemektedir. Verilen bu bilgiden anlaşıldığına göre Bağdat camilerinde Tuğrul Bey'in hutbesi sadece bir hafta Melikü'r-Rahîm'le ortak okunmuştur. Reşîdüddin (2010, s. 99), Melikü'r-Rahîm'in Tuğrul Bey'i karşılamak için Nehrevan'a gittiğinde orada esir alınıp Taberek'e gönderildiğini söylemektedir. Ancak gelişen olaylara bakıldığında bu bilginin çok doğru olmadığı görülmektedir.

¹⁸ 983-978 yılları arasında Büveyhî hükümdarlığı yapan ve Bağdat'ın ilk Büveyhî hâkimi olan Adudüddeve için bkz. (Özaydın, 1988, s. 392-393.)

yönetim binasına (Dârü'l-İmâre) çevirmiştir¹⁹. Bu binanın etrafında yer alan binaları ve yolları yıktırarak buraya yeni bir çarşı, camii (Sultan Camii) ve pazar yeri yaptırmış, etrafını da geniş bir surla çevirtmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 4; el-Bundârî, 1900, s. 9; Fazlullah, 2010, s. 99; Köymen, 1976, s. 38-39). Halife, Tuğrul Bey'e yeni yaptırdığı konağına koymasını için kıymetli taşlarla süslenmiş altın bir taht göndermiş, o da bu tahtın üzerine oturarak gelen eşrafın hürmetlerini kabul etmiştir (Abu'l-Farac, 1999, C. 1, s. 308). Sultanın yaptırdığı bu konak ve imar faaliyetleriyle oluşturduğu Tuğrul Bey'in şehri "Medînetü Tuğrul Bey" diye bilinen bu müstakil Türk mahallesi, bu arada Bağdat'a valiler²⁰ ve tahsildarlar tayin etmesi (Abu'l-Farac, 1999, C. 1, s. 307), Bağdat'ta hem kalıcı olduğunu hem de buraya siyasî olarak hâkim olduğunu göstermektedir.

Arslan Besâsîrî, Tuğrul Bey Bağdat'a gelmeden Büveyhîlerden ayrılarak Rahbe taraflarına geçmiş, Fâtimîlerin desteği, bazı Arap, Türk komutan ve askerlerin kendisine katılmasıyla güçlenmişti. Başta halifelik olmak üzere Selçuklular için de tehdit oluşturan bu komutana karşı Tuğrul Bey, amcaoğlu Kutalmış'ı Musul Arap emiri Kureyş'le birlikte görevlendirmiştir. 448/ 1057 yılında Sincar'da yapılan savaşı Kutalmış kaybederek geri çekilmiş, Kureyş de Besâsîrî'ye iltihak etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine Tuğrul Bey 13 ay kaldığı Bağdat'tan çıkarak Musul ve çevresindeki Şîi ve Besâsîrî taraftarlarını temizlemiş, bu arada Besâsîrî Mısır'a kaçmıştır. Tuğrul Bey bu seferde Sincar ve Musul'u ele geçirmiş, Mervânîler'in kendisine itaatini sağlayıp Musul'un başına İbrahim Yınal'ı koyarak tekrar Bağdat'a dönmüştür (Abu'l-Farac, 1999, C. 1, s. 308-309; el-Bundârî, 1900, s. 12; Turan, 2008, s.135).

Tuğrul Bey'in Iraktaki bölgeleri Şîilerin elinden temizlemesi ve şehirlerin başına Sünnî yöneticiler getirip, halifenin adını okutması gibi faaliyetleri Bağdat'ta ihtişamlı bir şekilde karşılanmasına yol açmıştır. Ve onu halifenin ve halkının gözünde daha da saygın hale getirmiştir. Onun bu siyasî hâkimiyet ve saygınlığı 23 Ocak 1058'de Bağdat'a yaptığı ikinci ziyaretinde halifenin ona hil'at giydirip kılıç kuşandırması, taç takması, Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı (Melikü'l-Meşrikî ve'l-Mağrib), halifenin ortağı (Kâsimü Emîri'l-Mü'minîn), dinin direği (Rükneddîn) gibi unvanlar vermesiyle teyit edilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 19; el-Bundârî, 1900; s. 13; Piyadeoğlu, 2020, s. 108). İbnü'l-Cevzî'ye göre Tuğrul

¹⁹ Sultan burasının yenilenmesi görevini Bihruz el-Hâdim'e vermiştir. Bu saltanat sarayı 515/1121 yılına kadar Selçuklulara hizmet etmiş, o yıl bir cariye'nin mumuyla bir çulun alevlenmesi neticesinde saray tamamen yanmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 194).

²⁰ Sultanın güvenilir adamlarından Emîr Ay Tegin de Bağdat şahneliğine getirilmiştir (Özgüdenli, 2020, s. 105).

Bey'in bu ziyaretinde halife ona şöyle demiştir, "Mü'minlerin emiri çalışmalarına müteşekkir, yaptıklarına hamdedici, yakınlığından da hoşnuttur. Allah halifeyi veli tayin ettiği beldelerin hepsine seni veli tayin etmiştir. Kullarının güdümünü sana vermiştir. Velisi olduğun kullara karşı davranışlarında Allah'tan kork. Sana verilen bu nimetin kadrini, kıymetini bil. Adaleti yaymaya, zulmü kaldırmaya ve elinin altındakileri ıslah etmeye çalış." Halifenin bu konuşmasından sonra Tuğrul Bey yeri öpmüş, halife ona hil'at giydirdikten sonra o da halifenin elini öperek ellerini gözlerine götürmüştür. Bu arada halife ona "Melikü'l-Meşrîkî ve'l-Mağribî" (Doğunun ve Batının hükümdarı) şeklinde seslenmiştir. Tuğrul Bey de dediklerine uyacağına dair halifeye söz vererek oradan ayrılmış ve ona 50000 dinar, en iyisinden binekleriyle birlikte tam teçhizatlı 50 Türk köle ve pek çok elbise ve değişik eşyalar göndermiştir (1992, C. 16, 337).

Yapılan bu merasimler ve halifenin sözleriyle Tuğrul Bey İslâm dünyasının siyasî lideri olmuş, halifelik sadece dinî bir liderliğe dönüşmüş, onların görevi sultanları karşılama, onlara ahit ve hırka sunmakla sınırlı kalmıştır (Sallâbî, 2006, s. 138). Tuğrul Bey bu siyasî gücünü halifeliği de elde etme niyetine çevirmek yerine halifenin yanında yer alarak onun makamını daha etkin ve güçlü bir yere getirmeyi amaçlamıştır. Bu düşüncesinin sebebi Hz. Muhammed'in hilâfetin Kureyşlilerden olması gerektiğine yönelik hadisiyle²¹, böyle bir tutum izlemesi halinde diğer Sünnî devletlerden tepki alıp onlarla yersiz uğraşa gireceği olmalıdır. Ayrıca Mısır'daki Şîî Fâtımî Halifeliğinin bunu fırsata çevirip İslâm dünyasında parçalanmalara ve Şîîlerin güçlenmesine yol açabileceği de başka bir sebep olarak gösterilebilir (Adalıoğlu, 1996, s. 19). İslâm'ın ve Sünnîliğin daha güçlü ve birlik içerisinde yaşanmasını düşünen Tuğrul Bey için bu sonuçlara sebep olabilecek bir girişimin düşünülmesi mümkün olmayacaktır.

Besâsîrî'nin 4 Receb 450/ 26 Ağustos 1058'de Musul'u ele geçirmesi sebebiyle Tuğrul Bey Bağdat'tan ayrılarak tekrar onun üzerine yürümüştür. Bu durumu öğrenen Besâsîrî kendisinde Selçuklulara karşı koyacak gücü bulamayınca geri çekilmeyi tercih etmiş, Tuğrul Bey de Musul'u aldıktan sonra Besâsîrî'nin peşine takılmıştır. Ancak bu takip esnasında İbrahim Yınal'ın isyan²² haberi gelince Tuğrul Bey takibi bırakıp isyanı durdurmak için İbrahim Yınal'ın bulunduğu Hemedan'a geçmiştir 13 Ramazan 450/ 3 Kasım 1058. Burada İbrahim Yınal tarafından sıkıştırılan Tuğrul Bey'in ordusuna Sicistan'da bulunan Alparslan yirmi

²¹ Bu konuyla ilgili olarak özellikle Kâim-Biemrillâh'ın döneminde bizzat baş kadısı el-Mâverdi'nin el-Ahkâmü's-Sultâniyye adlı eserinde bu hadisin Ensar'a söylendiği ve onların bu hadisten dolayı Hz. Ebubekir'e biat ettikleri ile ilgili bilgilerin yer alması dikkat çekicidir. Bkz. (Bakkal, 2005, s. 89).

²² İbrahim Yınal'ı isyana Besâsîrî teşvik etmiş ve bunda da başarılı olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 30).

günde yetişmiş ve İbrahim Yınal'ı hezimete uğratarak esir almıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 344-345; el-Hüseyinî, 1943, s. 13-14; Özgüdenli, 2020, s. 109). Öte yandan İbrahim Yınal'ın isyanını ve Tuğrul Bey'in onun peşinden gittiğini duyan Besâsîrî, Kureyş b. Bedrân ile hemen Bağdat'a gelerek (8 Zilkâde 450 / 27 Aralık 1058) Meşraâtü'z-Zevâyâ denilen mevkide konaklamıştır. Zaten ordusuz kalan şehirde²³ ona karşı güçlü bir direnme olmamıştır. Besâsîrî, Mansur Camii'nde Mısır Fâtımî Halifesi el-Mustansır-Billâh adına hutbe okutmuş, müezzine de Şiîlerin okuduğu şekilde ezan okumasını emretmiştir. Kerh mahallesindeki Şiîler ve Ayyarlar Bağdat'ı yağmalamış, pek çok sicil ve hikem kitapları yok edilmiş, evleri yağmalanan ve şiddet gören halk soğuk havada çıplak ve sefil bir vaziyette Maristân Çarşısı'na sığınmıştır. Bu olaylar Kerhlileri sevindirirken diğer halkın sıkıntı yaşamasına yol açmıştır. Kerh Mahallesinde Mısır halifesinin adının yazıldığı beyaz bayrak asılmış, Rusâfe Camii'nde de Mısır halifesi el-Mustansır-Billâh adına hutbe okunmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 32; İbn Kesîr , 1991, C. 12, s. 77). Bu arada Tuğrul Bey'in Bağdat valisi Ebû Nasr Ahmed el-Müstevfî de yakalanarak öldürülmüştür (Özgüdenli, 2020, s. 109). Daha sonra Kureyş b. Bedrân Hilafet sarayına giderek halifeye Emîrül-Mü'minîn diye hitap etmeden: "Ey Şerif ! dışarı çık, canına kıyma, senin için bir tehlike yoktur; sen güvendesin." diye bağırmıştır. Halife bir katora binmiş, elinde bir kılıçla görünmüştür. Kureyş, halifeyi alarak amcaoğlu Mahâriş el-Mücellâ'ya teslim etmiş o da Kal'atü'l-Hadîse'ye götürüp orada bir çadıra yerleştirmiştir. Kureyş, halifenin eşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatunu da Abdullah b. Cerde'ye teslim edip ona hizmet etmesini emretmiştir.²⁴ Boş kalan halifenin sarayı ise günlerce yağma edilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 343; el-Hüseyinî, 1943, s. 14;). Halifenin veziri Reîsü'r-Rüesâ ise bir Yahudi'nin önünde eşeğe bindirilerek o Yahudi tarafından suratına vurulup sakalı yolunarak hakarete uğramış ve götürülerek hapse atılmıştır. Sonra Besâsîrî'nin isteğiyle hapsedildiği el-Harîm et-Tâhirî'den idam edilmek için çıkarılan Reîsü'r-Rüesâ, Kerhli Şiîler tarafından yüzüne tükürülmesi ve öküz derisi giydirilip, öküzün boynuzlarının kafasına geçirilmesi gibi hakaretlere uğrayarak Besâsîrî tarafından idam edilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987; C. 8, s. 344; İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 42; el-Hüseyinî, 1943, s. 14). Tuğrul Bey'in iç isyanları bastırıp Bağdat'a doğru hareket ettiğini duyan Besâsîrî, ailesini de alarak Bağdat'tan

²³ Tuğrul Bey'in Hemedân'da İbrahim Yınal tarafından muhasara altında olduğu öğrenilince Bağdat'taki ordu, vezir Kündürî ve Sultan'ın hatunu şehirden ayrılmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 31; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 342).

²⁴ Tuğrul Bey daha sonra Kureyş b. Bedrân'a halife ve Arslan Hatun'u Besâsîrî'ye teslim etmediği için teşekkür edecektir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 343).

kaçmıştır (6 Zilkâde 451/ 14 Aralık 1059) (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 345). Böylece tam bir sene Besâsîrî'nin işgali altında kalan Bağdat (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 6, s. 48) bu sefer de Sünnîlerin Şiîlere karşı kötü muamelesine şahit olmuş, Hâşimîler ve Bâbü'l-Basra ehli daha önce kendilerinden zulüm gördüğü Kerh halkına saldırmış, mahallelerini yakıp yıkmışlardır. Bu arada çıkan yangınla Bağdat'ın en zengin kütüphanelerinden birisi olan Sâbur b. Erdeşîr'in kütüphanesi de yanmış, o vakit orada olan Vezir el-Kündürî kitapların bir kısmını seçerek kurtarmıştır (1992, C. 8, s. 345; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 350).

Tuğrul Bey, daha önce Kureyş b. Bedrân'dan Bağdat'a getirilmesini istediği halife tarafından Zilhicce 451/ Ocak 1060 Bağdat girişinde karşılanmıştır. O, Halifenin önünde yedi defa yeri öpmüş, halifeye 12 büyük inci ve yakutla süslenmiş bir ip vermiş, Arslan Hatun'a halifeye hizmet etmesini söylemiştir. Sonra halifeye, İbrahim Yınal'ın isyanı ve kardeşi Çağrı Bey'in ölümü sebebiyle geciktiğini söyleyerek özür beyan etmiş, Mehâriş'e, halifeye bu tutsaklık arındaki hizmetinden dolayı teşekkür etmiş, tekrar halifeye dönerek kendisinin Besâsîrî'nin peşinden gidip onu öldüreceğini ve sonra Mısır'ın sahibinin yaptırdığı bu kötü muameleye karşı gerekli cezayı vermek için Şam'a gireceğini söylemiştir. Halife de ona dua edip elindeki kılıcını vermiştir. Tuğrul Bey, halifeye hizmet etmeleri için onun yanında biraz asker bırakmış ve yürüyerek Bâbü'l- Hücre'ye kadar ona eşlik etmiştir²⁵ (İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 82-83; el-Hüseynî, 1943, s. 15). Bağdat'ta bozulan asayîşi düzeltip nizâmı kurduktan sonra yanına bazı komutanlarını alarak Besâsîrî'nin peşinden gitmiş ve Selçuklu askerinin hezimete uğrattığı Besâsîrî'nin ordusu dağılmış, onun da kesilen kellesi Bağdat'a getirilmiş, daha önce vezir Reîsü'r-Rüesa'yı astırdığı meydana ibret için onun kellesi de asılmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 54-55 ; el-Hüseynî, 1943, s. 15; er-Râvendî, 2005, s. 175). Böylece İslâm halifeliğini tehlikeye sokan ve halife için büyük bir tehdit olan Besâsîrî hadisesi de Selçukluların vasıtasıyla son bulmuştur.

Halifeliği önce Büveyhoğullarının hâkimiyetinden, sonra Besâsîrî'nin elinden kurtarmakla siyasî olarak daha da güçlenen Selçuklular, halifeyle akrabalık bağı kurup sıhriyet yoluyla da bir bağ oluşturmuşlardır. 8 Muharrem 448/ 28 Mart 1056 yılında halifenin Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'la 100000 dinar mehirle nikâh akdi gerçekleşmiştir. Bu akit için oluşturulan meclise Tuğrul Bey'in veziri el-Kündürî, Kâdî'l-Kudât ed-Dâmeğânî, el-Mâverdî, Reîsü'r-Rüesa İbnü'l- Müslime

²⁵ Râvendî (2005, s. 175), Yanında yürüyen Tuğrul Bey'e, halifenin "İrkeb Yâ Rukneddîn" diyerek bineğe binmesini istediğini söylerken "Ruknü'd-Devle" (Devletin direği) yerine burada "Rükneddîn" (Dinin direği) şeklinde hitap ettiğine dikkat çekmiştir. Yani o, bu unvanı alarak dini ve halifeyi de ayakta tutacak tek hükümdar olmuş ve onun makamı en yüksek makama getirilmiştir. Aynı bilgileri Reşîdüddin de aktarmaktadır bkz. (2010, s. 104).

gibi ileri gelen devlet adamları katılmıştır. Nikâh akdini Reîsü'r-Rüesâ İbnü'l-Müslime, Nakîbü'n-Nükebâ Ali b. Ebî Tamâm, Alevîlerin nakîbi Adnan b. eş-Şerif Rıza ve Akdâl-Kudât (Kaduların başkanı) el-Mâverdî'nin huzurunda gerçekleştirmiştir. Ancak nedenini kaynakların söylemediği bir durumdan dolayı Hatice Hatun'un halifenin evine geçmesi 8 ay gecikmiştir. Bu hal üzerine halife, Şaban ayında veziri Reîsü'r-Rüesâ'yı Tuğrul Bey'e göndermiş, o da Tuğrul Bey'e hitâben "*İnnallâhe ye'murukum en tüeddü'l-Emânâti ila ehliha*" (Şüphesiz Allah emanetleri ehline teslim etmenizi emreder) ayetini okuyarak ondan Hatice Hatun'un halifenin yanına gelmesi gerektiğini söylemiştir. Tuğrul Bey de bu isteğe olumlu cevap verdikten sonra halifenin annesi Tuğrul Bey'in köşküne (Dârü'l-Memleke) gelerek gelin hazırlığına katılmıştır. Hazırlıklardan sonra halifenin yanına giden Hatice Arslan Hatun, onun önünde birkaç defa yeri öpmüş, ona doğru eğilmiş ve yanına oturmuştur. Halife, ona güzel bir hil'at giydirmiş, başına da çok değerli bir taç takmış; ertesi gün de yüz ipek elbise, altından simler, içi altın, mücevher ve firuzeyle dolu bir tas ve yıllığı 12000 dinara karşılık gelen ıktalarla bazı hediyeler vermiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 5; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 327; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 67-68).

Tuğrul Bey'in Zilkade 452/Kasım 1060'ta²⁶ Zencân'da vefat eden eşi Altuncan Hatun (İbnü'l-Esîr, 1987, C.8, s. 353), ölmeden önce ona, halifenin kızıyla evlenip, devletin izzet ve şerefini artırmasını vasiyet etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 65; Köymen, 1976, s. 43). Tuğrul Bey de bu vasiyeti yerine getirmek için 453/1061 yılında Rey kadısı Ebû Said'i halifeye elçi olarak göndermiş ve kızını kendisi için istetmiştir. Bu isteğe soğuk bakan halife, Tuğrul Bey'e Ebû Muhammed ibnî't-Temîmî'yi göndererek halifeliğin daha önce hiç böyle bir uygulamasının olmadığını, yani Abbâsîler dışına kız vermediklerini söyleyerek af dilemiştir. Daha sonra Ebû Said'in ısrar ve tehditleri üzerine halife, kızını ağır şartlar öne sürerek vereceğini bildirmiştir. Bu şartlar; vefat eden sultanın eşine ait olan başta Vâsıt ıktası olmak üzere ona ait diğer tüm vergi, ıkta ve emlakları kızının olacak, mehir karşılığında 300000 dinar verilecek, Sultan tamamen Bağdat'a yerleşecek ve kesinlikle buradan başka bir yere taşınmayacaktır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 65; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, 357). Halife bu şartları öne sürerken Selçuklu tarafının bunları kabul etmeyip bu ısrardan vaz geçeceklerini düşünmüş olmalıdır. Tuğrul Bey halifenin bu isteklerini veziri el-Kündürî'yle istişare ederek halifeye bir mektup göndermiştir. Ağustos 1061 tarihli "Büyük Şahinşâh, Şarkın ve Garbın Sultanı ve İslâm'ın Dirilticisi" unvanlarıyla başlayan bu mektupta halifeyi tehdit

²⁶ Ebu'l-Ferec'e göre 455/1063 yılında vefat etmiştir (Abu'l-Farac, 1999, C. 1, s. 315). Ama bu tarih diğer bütün kaynakların verdiği tarihle ve sultanın halifenin kızıyla evlendiği tarihle uyuşmamaktadır.

eden ifadeler kullanmış ve onun bazı şart ve isteklerini kabul ettiğini söyleyerek onu kabule zorlamıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 357; Turan, 2008, s. 140). Buna ek olarak Sultan, halifenin eşi, Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'la birlikte 100000 dinar, 150000 dirhem, 4000 elbise mehir, sayısız altın, gümüş, mücevher ve değerli pek çok eşya göndermiştir. Bu son gelişmede halife, kızını vermeme ısrarını sürdürüp Bağdat'tan ayrılmaya bile yeltenmiş ancak halkın bu durumdan çok rahatsız olması, Tuğrul Bey'in halifenin eşi Hatice Arslan Hatun'u geri istemesiyle ve bazı ileri gelen devlet adamlarının da etkisiyle iki tarafın arasındaki gerginlik sona ermiş, halife kızının nikâhının kıyılması için vekaletini Kündürî'ye vermek zorunda kalmıştır. Nikâh, Şaban 454 / Ağustos 1062 yılında Tebriz'de gerçekleşmiştir (İbnü'l-Cevzî, C. 16, s. 67; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 357, 358; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 56). Tuğrul Bey Kutalmış isyanından dolayı düğününü ancak 4,5 ay sonra gerçekleştirebilmiştir. Muharrem 455 / Ocak 1063 tarihinde gerçekleşen bu düğün Bağdat'ta bir hafta sürmüştür (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 80; Turan, 2008, s. 141;). Bu evlilik Selçukluların Abbâsî halifelerinin daha önce göstermedikleri teâmülü Selçuklulara göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu gelişmeyi Süyûtî (2018, s. 497), "Halifelere tahakküm etmelerine ve onları ezmelerine rağmen daha önce Büveyhoğulları sultanlarından hiç biri böyle bir şeye nail olmamıştı" şeklinde dile getirerek hayretini gizleyememiştir.

Bu evlilikten sonra Tuğrul Bey, Rey ve çevresinde hakkında öldüğüne dair yalan haberler yayıldığı için hemen Rey'e gitme kararı almıştır. Halife onun Bağdat'tan ayrılmamasını şart koymasına rağmen, eşi Hatice Arslan Hatun hariç gitmelerine izin vermiştir. Ama Tuğrul Bey 11 Rabiülevvel 455/ 14 Mart 1063 tarihinde halifenin kızıyla birlikte Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'u da yanına alarak Rey'e dönmüştür. Sultan Rey'e ulaştığında hastalanmış, altı ay kadar hasta kaldıktan sonra 8 Ramazan 455/ 4 Eylül 1063 yılında vefat etmiş, Çağrı Bey'in eski eşi olan Tuğrul Bey'in diğer eşi Süleyman'ın annesi²⁷ ve Hizmetçi Ferruh tarafından yıkanıp, kefenlenmiş, bazı kaynaklara göre taşınarak kardeşi Çağrı Bey'in yanına gömülmüş, bazılarına göre de Rey'de defnedilmiştir. (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 86; Sibt İbni'l-Cevzî, 2013, C. 19, s. 147; el-Hüseynî, 1943, s. 15-16).

²⁷ Tuğrul Bey hastalanınca İsfahandaki Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'la Çağrı Bey'in ölümünden sonra Tuğrul Bey'le evlenen annesini Rey'e çağırması, burada Süleyman'ın veliahtlığını ilan etmiştir (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 174).

2. Sultan Alparslan'ın Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri

Tuğrul Bey'in 4 Eylül 1063 yılında vefat etmesinin ardından Selçuklu Devleti'nin başına Tuğrul Bey'in vasiyetiyle²⁸ vezir Kündürî tarafından Çağrı Bey'in büyük oğlu Süleyman geçmişti. Ama Horasan ve çevresinde bazı emirler Alparslan'ın yanında yer alıp onu melik ilan etmişlerdi. Kündürî önce Süleyman tarafında yer alıp Alparslan'a mektup göndererek onun boyun eğmesini istemiş, ama bu isteğine Alparslan razı gelmemiştir. Halk da Alparslan'ın yanında yer alınca vezir Kündürî, başkentte hutbelerde onun adını okutmaya başlamıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 362-363; Sibt İbni'l-Cevzî, 2013, C. 19, s. 159). Önemli bir engelin kalkmasından sonra Alparslan, Kutalmış gibi isyancıları da bastırarak devletin tek ve en güçlü hükümdarı olmuştur (29 Aralık 1063) (Turan, 2008, s. 148-149; Piyadeoğlu, 2020, s. 137-138).

Tuğrul Bey'in ölüm haberini duyan halife onun adını hutbelerden kaldırtmış, Selçukluların siyasî işlerine el atmıştır. Selçukluların Bağdat'taki temsilcisi Amîd Ebû Said el- Kâinî halifenin bu tutumuna karşı gelse de halifenin aldığı fetvayla bir şey yapamamıştır (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 157; Adaloğlu, 1996, s. 44-47). Halifenin bu hareketiyle onun Tuğrul Bey'in ölmesini fırsat bilerek hâkimiyetini güçlendirmek suretiyle müstakil bir halifelik oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ama Sultan Alparslan'ın girişimleri ve sultanlığını Bağdat'ta kabul ettirmesiyle halifenin hemen bu niyetinden uzaklaştığı görülmektedir.

Alparslan sultan olur olmaz Seyyide Hatun'u Bağdat'a babasının yanına göndererek halife ile ilişkileri daha olumlu hale getirmek istemiştir. Çünkü Tuğrul Bey'e gönülsüz verdiği kızının yanında olmasını isteyen halife için yeni sultanın yaptığı bu davranış önemli bir hareket olacaktır. Ayrıca bu yöntemle yeni sultan Bağdat'ta adına hutbe okutabilecek, halife tarafından da sultanlığını teyit ettirecektir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 86). Gerçekten de Alparslan'ın bu hareketinden memnun kalan halife, 18 Rabiulahir 456/ 9 Nisan 1064 Cuma günü Bağdat camilerinde adına hutbe okutmuştur. Hutbede onun için dualar okutturup "Şahinşâhü'l-Âzâm" (Padişahların en yücesi), "Melikü'l-Arabî ve'l-Acem" (Arap ve Acemin hükümdârı), "Seyyidü'l-Mulûki'l-Ümem" (Milletlerin hükümdarlarının efendisi), "Diyâüddin" (Dinin ışığı), "Giyâsü'l-Müslimîn" (Müslümanların yardımcısı), "Zahîrü'l-İmâm" (Halifenin yardımcısı), "Kehfe'l-Enâm" (İnsanların huzur bulacağı sığınak), "Adudüdevleti" (Devletin kuvveti), "Tâcü'l-Milleti" (Ümmetin Tâcı), "Ebû Şucâiddin" (Dinin yiğidinin babası), "Bürhânü Emîri'l-Mü'minîn" (Halifenin delili) gibi unvanlar kullandırmıştır.

²⁸ İbn Kesîr (1991, C. 12, s. 89), Tuğrul Bey'in Süleyman'ı veliaht seçmesinin nedeni olarak annesiyle evlenmiş olduğunu göstermiştir.

(1992, C. 16, s. 87). Halifenin daha yeni tahta geçen sultan için bu kadar çok unvanla hutbe okutması dikkat çekicidir.

Halife daha sonra Nahcivan civarında fetih hareketlerinde bulunan Alparslan'a iletmek üzere Tırât b. Muhammed, Ebû Muhammed et-Temîmî, Muvaffak el-Hâdim gibi eşrafiyla hil'at ve hediyeler göndermiş, mektubunda ona, Seyyide Hatun'u iade ettiği ve yolculuğunun kolay geçmesi için yaptığı hazırlıkları için teşekkür etmiştir. Sultan da hil'ati giyip halifeye elçileri vasıtasıyla biat etmiştir. Sultan Alparslan Bağdat'tan gelen bu habere çok sevinmiş ve şükür secdesi yapmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 87; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 366-367; Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 163; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 91). Ayrıca halifeye teslim edilmek üzere bir mektup, 10000 dinar, 200 ipek elbise; Bağdat nâzırına verilmek üzere 10000 dinar, 10 at, 10 katır hazırlatarak Amîd Ebû'l-Hasan Ali b. İsa ile Bağdat'a göndermiştir. 9 Cemâziyelevvel 456/ 29 Nisan 1064 yılında Bağdat'a ulaşan bu elçiyi vezir İbn Cehîr karşılamıştır. Elçi yanında getirdiği mektubu halifeye vermiştir. Bu mektubun yanındaki bir mektupta Alparslan'ın eşi Seferiye hatunun imzasıyla Tuğrul Bey'in eşi, halifenin kızına ait iktaların iadesi istenmiştir. Bu isteği gören halife, *"Bu öneri çirkin ve küçük düşürücüdür, çünkü bunlar Tuğrul Bey'in geride bıraktığı (terekesi) olup kızımın üzerinde hakkı olması mümkündür"* diyerek kabul etmemiştir. Elçi, Alparslan adına para bastırılmasını ve sultanlık hil'atını istemiş, para bastırılmış ama hazinenin boş olduğu, gerekli sanat ve aletlerinin bulunmadığı sebep gösterilerek hil'at için uzun bir süre beklenilmesi gerektiği söylenmiştir. Ancak acil olmasında ısrar ediliyorsa Feraciyye denilen hil'at, sarık ve sancağın hazırlanabileceği bildirilmiştir (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 163; Piyadeoğlu, Alparslan, 2020, 72). Bu hil'atin hazırlanmasıyla birlikte 5 Camâziyelahir 456/ 25 Mayıs 1064 tarihinde halifenin Dicle Nehri'nin kenarındaki Taç Sarayında vezir Fahrüddeve, Nakîb Ebû'l-Hasan Ali b. İsa ve Kadî Ebû Amr Muhammed çağrılarak halktan her kesimin bulunduğu bir ortamda, Alparslan'ın gıyabında adet üzere bir hil'at töreni düzenlenmiş, hazırlanan hilât de gelen elçilere teslim edilmiş ve siyasî işler Sultan Alparslan'a verilerek Bağdat melikliği teyit edilmiştir. Törenden sonra halife Abbâsîlerin nakîbleri Tırât ez-zeynebî, Ebû Muhammed et-Temîmî ve Muvaffak el-Hâdim'i bir mektupla Alparslan'a göndermiştir. Mektupta halife, yukarıda verilen unvanlara *"el-Velîdü'l-Müeyyed"* (Allah'ın teyidine mazhar olmuş genç) ve *"Sultânü Diyârî'l-Müslimîn"* (Müslüman ülkelerinin Sultanı) unvanlarını da ekleyerek şöyle demiştir, *"Allah ömrünü uzatsın. İzzetini, teyidini ve nimetini daim etsin. Elinin altındaki himaye ettiklerine güzel davrandırsın. Müminlerin emiri senden memnundur. Senin yaptıklarından haberdardır. Müminlerin emiri Allah'ın kendisine verdiği kulları ve memleketlerdeki genel işler için seni vekil tayin etmiştir. Ülkenin bütün işlerinin*

yürütülmesinde, Allah'ın kendisini vekil yapması, emir ve karar vermede yetkili kılması ve düzenin korunmasını, onun (Alparslan) uhdesine vermesi dolayısıyla yeryüzünde kendisine naiplik yapacak ve otoriteyi elinde bulunduracak birisini seçmek için elinden gelen çabayı göstermektedir. Şeref ve yüceliğe nail olan kimsede mükemmellik işaretleri parıldayınca, halife de ona iltifat eder, hedefe nişan alıp isabet ettirir. Önderliği elde etmen nedeniyle Emîri'l-Mü'minîn, işleri kesinleştirme ve çözümleme yetkisini sana havale etmiş ve seni şeref ve yüceliğin en yüksek yerine oturtmuştur. Savaşta ve barışta düşmanın elindeki bölgelere hâkim olacak yetkiyi sana vermiş ve böylece seni onurlandırmış, son derece ikram ve ihsanda bulunmuş, sana olan sevgisini gösterebilecek en büyük ihtimamı göstermiştir. Hiçbir nimetin eşit olamayacağı bu bağış ve ihsanla Allah seni mutlu kılsın." (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 87; Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 165 ; Piyadeoğlu, 2020 s. 73-74). Kısaltılmış olan bu mektubun içeriğine bakıldığında halifenin zoraki bir lütuf olarak görevini Sultan Alparslan'a verdiğini ama gizli uyarılarda da bulunduğunu görmek mümkündür. Halife bu mektupla birlikte Nizamülmülk'e " Kıvâmüddîn-i ve'd-Devle, Radiyyü Emîri'l-Mü'minîn" (Din ve Devletin Doğrultucusu, Halifeni Razi Olduğu Kişi); Amîd'e de "Şeyhüddeve" (Devletin Bilgini) unvanlarını vermiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 88).

Özelde Selçuklu Devleti'ne genelde de İslâm dünyasına yeni topraklar kazandırmak ve Mısır Fâtîmî Devleti'ne son verip orada da hem kendisi hem de halife adına hutbe okutmak gayesiyle sürekli sefer²⁹ düzenleyen Alparslan'ın Bağdat'ı görme fırsatı olmamıştır. Ama halifeyle irtibatı koparmayıp ona fetihnâmeler ve zaman zaman da hediyeler göndermiştir. Örneğin 18 Safer 459/ 8 Ocak 1067 tarihinde Sultan tarafından gönderilen Amîd Ebû Sa'd el-Müstevfî, beraberinde halifeye hediye olarak verilmek üzere atlar, elbiseler, mücevherler, bir mushaf ve kitaplarla birlikte Bağdat'a gelmiş, Bağdat'taki olumlu yöneticiliğini daha önce görmüş olan halk sevinçle onu karşılamıştır (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 193). Ebû Sa'd el-Müstevfî bu gelişinde İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin kabrine güzel bir türbe, meşhet ve yanına da bir Hanefî Medresesi yaptırmış ve burası için vakıflar ihdas etmiştir (2013, C. 19, s. 194).

Sultan Alparslan'ın göstermiş olduğu askerî başarılar, özellikle Malazgirt'teki başarısı Bağdat'ta ve hilâfet sarayında onu İslâm devletlerinin en önemli hükümdarı yapmıştır. Savaştan sonra halifenin sultana hil'at gönderip torunu

²⁹ Sultan Alparslan Gürcistan ve çevresindeki fetih hareketlerinden sonra Mısır'ı hedef alarak Urfa ve Halep üzerine hareket etmiş ve buralarda hutbeler okutmuştur. Ancak Halep muhasarasının uzaması ve Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in büyük bir orduyla harekete geçtiğinin haberi gelince Sultan, ordusuyla hemen kuzeye geçmek zorunda kalmış, böylece Mısır seferi askıya alınmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 387; İbnü'l-Adîm, ty., C. 4, s. 1973-1979; Piyadeoğlu, 2020, s. 165-171).

Muktedî-Biemrillâh ile Alparslan'ın Seferiyye hatundan olma kızıyla evlendirme isteğinin 464/1072 yılında Nişabur'da yerine getirilmesi neticesinde halifelikle üçüncü kez akrabalık bağı oluşmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 140; el-Hüseynî, 1943, s. 35-37). Diğer taraftan Sultan'ın Bağdat şahneliğine tüm yetkilerle Aytakin es-Süleymânî'yi, ardından da Sâdüddevele Gevherâyin'i ataması ve bu şahnelerin halkın önemli işlerinde idarî işlerde yar almalarıyla Selçuklular daha üstün hale gelmiş, halife ikinci plana düşmüştür³⁰. Selçuklular, Bağdat'ta başta Nizâmiye Medresesi'nin açılması olmak üzere ilim ve kültür hizmetleri için de önemli çalışmalar yapmıştır (Sıbt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 177-178). Nizâmiye Medresesi ilmî faaliyetinin yanında Sünnî halifeliği de korumayı hedefleyen bir eğitim müessesesi olmuştur (Ocak, 2017, s. 77-78). Selçuklular böylece Alparslan döneminde Şîilere karşı rol oynadıkları siyasî mücadelelerini bir de ilmî ve kültürel faaliyetlerle desteklemişlerdir.

Kaynakların aktardığı bilgilere genel olarak bakıldığında Sultan Alparslan'ın Bağdat'a ve hilâfete sahip olma düşüncesini gösteren bir girişimde bulunmadığı, halifeyle dengeli bir ilişki kurduğu, hatta onun adını fethettiği her yerde okutturup bu gelişmeleri de halifeye gönderdiği fetihnâmelerle müjdelediği görülmektedir (Özdemir, 2008, s. 328).

3. Sultan Melikşah'ın Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri ve Halifelik Girişimi

Sultan Alparslan'ın Mâverâünnehir seferi sırasında 465/1072 yılında Harezmi Yusuf adında bir muhafız tarafından yaralanıp kısa süre sonra da ölümüyle (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 393; İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 145; el-Hüseynî, 1943, s. 54) daha önce bizzat kendisi tarafından veliaht tayin edilen³¹ Melikşah devletin başına geçmiştir. 1071 yılında dönemin halifesi Kâim-Biemrillâh'tan da Melikşah'ın veliahtlığı için tasdik istenilmiş, o da veziri Amîddevele İbn Cehîr'i Nişabur'a göndererek hem Melikşah'ın veliahtlık tasdikini hem de ona giydirilmek üzere hil'atini sunmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 391).

Sultan Melikşah'ın halife ile ilk siyasî münasebeti tahta geçtikten sonra hilâfet sarayına Selçukluların Bağdat şahnesi Gevherâyin'le bir mektup gönderip adına hutbe okutma ve sultanlığının tasdik talebi olmuştur. O vakit hilâfetin başında bulunan Kâim-Biemrillâh, 3 Safer 466/8 Ekim 1073 Salı günü Gevherâyin'i hilâfet sarayında halkın da bulunduğu bir mecliste ağırlayıp ona menşur ve sancağı teslim etmekle Melikşah'ın sultanlığını tasdik etmiştir. Ayrıca Melikşah'a "Kâsimü

³⁰ Sultan Alparslan, 456/1064 yılında halifenin kızı Seyyide Hatun'u Bağdat'a gönderdiğinde Aytakin es-Süleymânî'yi de Bağdat Şahnesi yapmıştı. O, bu görevinden 464/1072 yılında azledilince yerine Sâdüddevele Gevherâyin Bağdat şahnesi olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 86; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 366, 391).

³¹ Melikşah'ın veliaht tayiniyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Kafesoğlu, 2019, s. 41).

Emiri'l-Mü'minin" (Halifenin Ortağı), "Müizzüddin" (Dinin Yücelticisi) ve "Celâlüddeve" (Devletin Ulusu, Haşmetlisi) gibi unvanlar vererek onu İslâm dünyasının hükümdarı yapmıştır (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 275; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 403; Turan, 2008, s. 198).

Sibt İbni'l-Cevzî'nin, 466/1074 yılı olaylarından bahsederken Nizâmülmülk'ün halifeye karşı niyetinin değiştiğini, onun bazı arazilerini ikta olarak Oğuzlara verdiğini ayrıca halifenin veziri Fahrüddeve b. Cehir'le Nizâmülmülk arasındaki ilişkilerin bozulduğunu söylemesi aslında Selçuklu ile halifelik arasında sonradan bir husumet oluştuğuna işaret etmektedir. Bu husumetin büyümemesinin arkasında Fahrüddeve'nin oğlu, Nizamülmülk'ün damadı Amîdüddeve'nin Rey'e gelip özür dilemesi (2013, C. 19, s. 275; Adaloğlu, 1996, s. 50) hem de halifenin ölmüş olması etkili olmuştur.

Halife, 13 Şaban 467/3 Nisan 1075'te vefat edince yerine torunu Muktedî-Biemrillâh (hlf.1075-1094) geçmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 165). Onun döneminde de vezirlik yapan Fahrüddeve'nin Bağdat'ta asayişli sağlayamaması, Şafiîlere karşı Hanbelîlerin yanında yer alarak mezhep çatışmalarına yol açmasıyla Şafiîler, Hanbelîlerin yoğun baskısına maruz kalmışlardır. Şafiî âlim ve taraftarlarının bu olayla ilgili şikâyetleri İsfahan'a kadar gelince³² Sultan, Gevherâyin'i şahne olarak Bağdat'a göndermiş ve halifelige bir nevi nota verilerek ilgili vezir ve çevresindekilerin görevlerinden azli istenmiştir. Halifenin bu olaydan sonra Fahrüddeve'yi görevinden alıp ev hapsine aldırması halifelik makamının sultanlığa bağlı bir makam olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 338-339; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 417-418; Adaloğlu, 1996, s. 63-64; Kafesoğlu, 2019, s. 75). Halife, Fahrüddeve'yi görevden aldıktan sonra Ebû Şüca Muhammed b. el-Hüseyn'i vezir tayin etmiş, İsfahan'dan dönen Amîdüddeve'yi babasıyla birlikte eve hapsedirmişti. Bunun üzerine vezir Nizâmülmülk halifeye bir mektup yazıp Fahrüddeve'nin tekrar vezirliğe getirilmesini istemiş ama halife onun yerine oğlu Amîdüddeve'yi vezir yapmış, Fahrüddeve'nin de ev hapsini kaldırmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 418).

³² Olayların ortaya çıkmasındaki sebep, Nizâmülmülk'ün, Nizâmiye Medresesi'ne vaiz olarak görevlendirdiği İbnü'l-Kuşeyri'nin Nizâmiye Medresesi'ndeki vaaz meclisinde Hanbelîler hakkında onları tekfir edip kötüleyen bir vaazı olmuştur. Bunun üzerine şehirde azınlıkta olan Şafiîler, Hanbelîler tarafından şiddet görmüştür. Olayların büyümesiyle başta Ebû İshak eş-Şirâzî olmak üzere pek çok Şafiî âlimi durumu Nizâmülmülk'e bildirmişlerdir. Hatta o dönemin şairlerinden İbnü Ebi's-Sagar bir şiirle Nizâmülmülk'ten yardım istemiştir. Selçuklular Hanefî olmasına rağmen Nizâmülmülk'ün hem Şafiî olması hem de olayların merkezinde onun medresesinin bulunması, hatta Hanbelîlerin medreseyi bile halifenin önemli devlet adamlarına bir illet gibi göstermeleri, Selçukluların bu olaya siyasi olarak müdahale etmelerini gerektirmiştir (Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 326-330).

Selçukluların Bağdat'taki üst düzey atama ve görevden el çekirme ile ilgili yukarıdakilerle buna benzer daha pek çok olayların³³ kaynaklarda geçiyor olması onların halifelik üzerindeki yürütme yetkisini kullandığını gösteren açık delillerdir. Sultanın halife üzerindeki güç ve yetkisi hem ileri gelen devlet adamlarının dikkatini çekmekte hem de başta Sünnî İslâm başkenti Bağdat olmak üzere diğer merkezlerde de kendisini hissettirmiştir.

Sultan Melikşah 1077 yılında hem halifelik hem de Selçuklular için tehdit unsuru olarak görülen ve aynı zamanda Selçukluların topraklarına toprak katacak bir gelişme olacak olan Doğu Arabistan'daki Şii Karmafililer üzerine Artuk Bey'i göndermiş, o da buradaki kaleleri Karmafililerin elinden alarak bu bölgelerde de hem halife hem de sultan adına hutbeler okutmuştur. Bu olumlu gelişmeler neticesinde halife, Artuk Bey'e bir tevki ile teşekkür edip, ona altın eyerli bir at, hil'at ve çeşitli hediyeler vermiştir (Sıbt İbni'l-Cevzî, 2013, C. 19, s. 321-322, 334; Kafesoğlu, 2019, s. 68-69).

467/1075 yılı Kurban Bayramında Mekke emiri Ebû Haşim, Sultan Alparslan'la halife Kâim- Biemrillâh'ın ölümleri ve Mısır'ın siyasi olarak güçlenmeye başlamasını sebep göstererek Mısır halifesi adına hutbe okutmaya başlamıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s.167)³⁴. Melikşah bazı iç meselelerle Suriye ve çevresindeki fetihleri gerçekleştirdikten sonra bu olaya el atmış, Mekke Emiri Ebû Haşim'e hem kız kardeşini nikâhlanmış hem de ona on bin dinarı mehir sayılıp kalan on bin dinarın verilmesi suretiyle toplamda yirmi bin dinar karşılığında tekrar hutbenin kendisi ve halife adına okunmasını sağlamıştır. (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 171-172; Sıbt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 311-312; Turan, 2008, s. 201).

Zilhicce 475/ Mayıs 1083 yılında halife, Nizâmiye Medresesi müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi Nişabur'da bulunan Sultan Melikşah'a elçi olarak göndermiştir. Bunun sebebi Irak Amîdi Ebû'l-Fetih b. Ebû'l-Leys'i yaptıklarından dolayı şikâyet edip görevden alınmasını talep ettiği bir mektubu ulaştırmaktı. Sultan tarafından

³³ Ebû Şüca'nın 484/1091 yılı başlarında Yahudilere karşı takındığı olumsuz tutumu Gevherâyin'e şikâyet edilince o, vaziyeti sultana iletmıştır. Bunun üzerine Melikşah ve Nizâmülmülk halifeden Ebû Şüca'nın hallini istemiş o da Ebû Şüca'yı görevden alıp önce vekâleten Ebû Sa'd b. Mavsala'yı vezirliğe getirmiş, daha sonra da Melikşah'ın da muvafakatiyle Nizâmülmülk'ün damadı Diyarbakır Emiri Amîdüdevle b. Fahrüdevle'yi vezir olarak atamıştır. Bunun yanında o, Selçukluların Semerkant seferinden sonra hil'at almalarını " sanki bir küfür beldesi aldılar" diye eleştirmiştir. Bu eleştirisi de Sultan'ın onun görevden el çekirilme isteğinin başka bir sebebi olmalıdır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 292-293; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 466-467; Kafesoğlu, 2019, s. 135).

³⁴ İbnü'l-Esîr'e göre (1987, C. 8, s. 408), Mısır hâkimi el-Mustansır Billah, Mekke Emirine bir mektup ve çeşitli hediyeler gönderip, mektubunda, dayanıp güvendiği Sultan Alparslan'la el-Kâim Biemrillâh'ın öldüklerini, artık kendisi adına hutbe okutmasını istemiştir. Mekke emiri de bunu kabul edip onun adına hutbe okutmaya başlamıştır.

hürmet ve tazimle karşılanan Ebû İshak'ın getirdiği mektuba olumlu cevap verilmiş ve Irak Amîdi Ebû'l- Fetih görevinden alınmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 428). Gerçekleşen bu olay da halifenin bir devlet adamını tek başına görevden alamadığını, yukarda da belirtildiği gibi yürütme işlerinin tamamen sultana bırakıldığını teyit etmektedir.

Sultan Melikşah dönemindeki fetih hareketlerine genel bir çerçevede bakıldığında Müslümanlar için kutsal sayılan yerler ile (Hicaz, Kudüs); siyasî İslâm bakımından da önemsenen Şam, Mısır gibi yerleri ele geçirmesi/geçirmek istemesi³⁵ ve buralarda kendi adına hutbeler okutması onun ileride düşündüğü daha büyük bir mefkûreye hazırlık olarak görülmektedir. Sultanın belki de halifeliği de ele geçirerek hem İslâm birliğini hem de Türk siyasî birliğini oluşturacağı bir hedefi olduğu değerlendirilebilir³⁶.

Bağdat'a gelmeyi planlayan ama Tuğrul Bey gibi öncelikle fetih hareketlerine önem verdiğinden bir türlü gelemeyen Melikşah, hem bu planını gerçekleştirmek hem de daha önce halife tarafından kendisine eş olması için istediği³⁷ kızı Mahmelek'i halife ile evlendirmek için 480/1087 'de gelebilmiştir. Sultan, ileri gelen eşraf ve devlet adamlarıyla bütün Bağdat halkının karşıladığı görkemli bir karşılama töreniyle ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretinde halife, sultana

³⁵ Emir Atsız 469/1076 yılında Mısır'ı ele geçirmek için Sefere çıkmış, ancak Kahire'de başarısız olmuş, burada askerleri neredeyse yok olmuş, pek çok ganimet bırakmış, onun bu başarısızlığı Şam ve çevresinde insanların yemek bulamayıp köpek yemelerine bile sebep olmuştur. Atsız bu vahim olayları halifeden Mısır'a tekrar gitmek için destek isterken yazarak anlattığı görülmektedir. (Sibt İbnü'l- Cevzî, 2013, C. 19, s. 322-326).

³⁶ Kafesoğlu'nun Sultan'ın Mısır'a sefer düzenlemesi, Mağrib'i almayı kararlaştırması ve Yemen ve Aden'e kadar olan yerleri ele geçirmesinin altında onun İslâm âlemini bir bayrak altında toplamayı, belki de dünyaya hâkim olmayı tasavvur ettiğini ama ömrünün yetmemesinin buna engel olduğunu söylemesi de bu düşüncüyü desteklemektedir (2019, s. 117). Melikşah'ın Avrupa'yı da içeren mefkûresi için ayrıca bkz. (Turan, 2008, s. 211-213).

³⁷ İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre, halife, Fahrülmülk'ü 20000 dinar ve hediyelerle birlikte Melikşah'ın kızını istemesi için Isfahan'a göndermiş, ama Melikşah'ın oğlunun ölümü sebebiyle o bu isteme işini bir ay sonra gerçekleştirebilmiştir. Fahrülmülk bu talebi ilk olarak Nizâmülmülk'e danıştığında o da bu işi kızın annesiyle konuşması gerektiğini söylemiştir. Fahrülmülk Melikşah'ın eşi Terken Hatun'dan kızını istediğinde o, Gazne ve bazı devletlerin hükümdarlarının kızını istediği ve 40000 dinar verdiklerini, bunu halife karşılarsa olabileceğini söylemiştir. Fahrüddöve, "sanırım halife bunu kabul etmez" demiş, ama daha sonraki gelişmelerle 50000 dinar süt parası ve 100000 dinar mehirle olumlu sonuca varılmıştır. Süt parası peşin istenildiğinden ve hazır olmadığından Sultan hazır oluncaya kadar da akdi bekletmiştir. Öte yandan Terken Hatun nikâh akdi için kendisinin Bağdat'a gelerek halifenin annesi, halası ve babaannesini ve diğer aile efradını göreceğini, Gazne, Semerkant, Horasan ve civar beldelerin kadınlarının huzurunda akdin gerçekleşeceğini; halifenin evinde Seriyye ve Kahramâne'nin kalmayacağı, halifenin yeri kızının yanı sıra olacağı şeklinde şartlar sunmuş ve bu şartlar üzerine sözleşilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 222-223).

hediyeler sunmuş, taç giydirip doğu ve batının hâkimi anlamına gelen çift kılıç³⁸ kuşattırılmıştır. Bağdat'ın ileri gelenleri, devlet ricali ve emirleri yanında onu bizzat taltifleyerek İslâm dünyasının siyasî lideri olarak gösteren halifeye, Nizâmülmülk Selçuklu emirlerini sırayla tanıtmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 267-268; el-Bundârî, 1900, s. 74-75; Turan, 2008, s. 206-207).

Sultanın bu ziyareti esnasında Alevîlerin nakîbi³⁹ Seyfûddeve'nin davetine icabet ederek onun ziyafetine katılması, onların da gönlünü fethetmesi, ayrıca nakîbin sultanın önünde yerleri öperek ona bağlılığını göstermesi (Turan, 2008, s. 206) Melikşah'ın bu çevrelerce de hâkimiyet gücünü göstermesi bakımından dikkat çekici olarak görülmelidir. Ayrıca bu ziyaretinde sultanın İmâm-ı Âzam türbesini elden geçirtip yanına bir medrese yaptırması, diğer imar faaliyetleriyle önemli türbe ziyaretlerinde bulunması (2008, s. 206) da onun Bağdat'a yönelik ileriye dönük planlarının bir hazırlığı gibi görülmektedir. Bu ziyarette gerçekleşen halife ile Mahmelek hatunun düğününde Bağdat'ın süslediği, önünde davul, zurna ve hizmetçilerin bulunduğu 30000 atıyla 120 devenin çeyiz taşıdığı, üzerinde emirler ve hizmetkârların bulunduğu 33 atın arkasında hazineler ve gümüşten sandıklar taşıyan 74 katırın geldiği şaşaalı bir evlilik gerçekleşmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 269). Bu düğünde gelen çeyizler ve hazinelerle Selçuklu devleti sanki halifeliğe ve Bağdat halkına maddi olarak da ne kadar zengin olduğunu göstermek istemiştir. Ayrıca evlilikle hilâfet ve sultanlık arasında akrabalık bağı da sağlanmış, belki bu bağ aynı mefkûrenin gerçekleşmesi için gereken planlardan birisi olarak düşünülmüştür. Bu düşünceyi teyit eden husus, evlilikten sonra doğacak olan halife ve Mahmelek Hatun'un oğulları Ca'fer'in Sultan tarafından veliahtlığa zorlanmasıdır. Hem Ca'fer üzerinden bir Selçuklu halifeliği olursa Hz. Peygamberin hadisine de aykırı bir durum söz konusu olmayacaktır⁴⁰. Ancak bu düğün her iki taraf için de hayırlı olmamış, kısa bir zaman sonra halifenin Terken Hatun'un şartlarına uymayıp, eşini ihmal etmesi, isteklerini reddetmesi ve

³⁸ Vezir Ebû Şüca bu esnada Sultana dönerek: *Ya Celâlî'd-Devele, Allah'ın kendisine imamlık izzeti, ümmetin kollayıcılığını verdiği müminlerin emiri halife efendimiz, kendi konumunu bırakarak size vermiş ve Allah düşmanlarına karşı güçlü olsun diye iki kılıç kuşandırmıştır*" demiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 268; el-Bundârî, 1900, s. 74).

³⁹ Hz. Ali ve Fatma'nın soyundan gelen Seyit ve Şeriflerin (Ehli Beyt) işleriyle meşgul olan ve onların meseleleriyle ilgilenen ve halife tarafından tayin edilen memura nakîb denirdi. Abbâsîlerde Hz. Ali ve Fatma'nın soyundan gelenlerin meseleleriyle ilgilenen nakîbe "Nakîbü't-Tâlibiyyin (Nakîbü'l-Aleviyyin), Abdullah b. Abbas'ın soyundan gelenlere de "Nakîbü'l-Hâşimiyyin" denirdi (Özaydın, 2014, s. 101). Ayrıca bkz. (Uyar, 2006, C. 32, s. 321-322).

⁴⁰ Hilâfet şartları ve halifenin Kureyş'ten olacağıyla ilgili hadis ve Cüveynî'nin bu şartla ilgili yorumları için bkz. (Kavak, 2011, s. 35-66).

aralarında geçimsizlik baş göstermesi sebebiyle⁴¹ Mahmelek Hatun Bağdat'ta kalmak istemeyerek durumu Isfahan'a bildirmiştir. Bunun üzerine Sultan, halifeden kızını geri istemiş, halife de buna razı olarak Mahmelek Hatun'u Rabiülevvel 482/ Haziran 1089 yılında oğlu Ca'fer'le birlikte Isfahan'a göndermiştir. Mahmelek Hatun Isfahan'da fazla kalmadan çiçek hastalığı sebebiyle Zilkade 482/ Ocak 1090 tarihinde vefat etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 281; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 460). Bu hayırla başlayan gelişme daha sonra Melikşah'ın halifeliği ele geçirme girişiminin en önemli sebeplerinden birisi olacaktır.

Aynı yılın başlarında Sultan Melikşah'ın veliaht ilan ettiği oğlu Ahmet 11 yaşında Merv'de vefat etmiştir. Bu haberi duyan Bağdatlılar hilâfet sarayında 7 gün taziye yapmış, Bağdat'ta hiç kimse bir bineğe binmemiş, kadınlar dışarı çıkmış ve ölü için dövünmüş, ağıtlar yakmışlardır. Alevîlerin yoğun olarak yaşadığı Kerh mahallesinde de halk ağıtlar yakıp kapılarının kollarını üzüntülerinin alameti olarak siyaha boyamışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 456). Yaşanan bu gelişme, her ne kadar Sultan Melikşah'la halife arasında husumet olsa da halkın sultana olan sevgisinin azalmadığını göstermektedir.

Sultan Melikşah 484/1091 yılı Ramazan ayında farklı hedeflerle Bağdat'a ikinci kez gelmiş, bu ziyaretinde Tutuş, Aksungur ve Bozan gibi önemli emirlerini de Bağdat'a çağırarak büyük mefkûresini gerçekleştirmek amacıyla onlara bazı talimatlar vermiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 474-475)⁴². Bu görüşmelerde onlardan Mısır/Fâtımîlere son verilmesi, bütün Şam sahillerinin alınması hatta Mağrib'in de ülkeye katılması istenilmiştir. Osman Turan'ın (2008, s. 211) İbn Kalânisi'den alıntılanarak "*Bizanslıların topraklarını da alarak dünyayı fethetmeyi kararlaştırmıştır*" şeklindeki ifadesi, sultanın hâkimiyet düşüncesinin sadece İslâm beldeleriyle sınırlı olmayıp daha geniş bir mefkûreye sahip olduğunu da göstermektedir. Sultan bu ziyaretinde oğulları ve torunu Ca'fer'i de getirerek âdeta Bağdat'a saltanat çıkarması yapmıştır. Melikşah'ın, Dicle Nehri'nin kenarında bütün Bağdat halkının sabahladığı, ışıkları, eğlenceleri ve görkemiyle şiirlere konu olan büyük bir şenlik düzenlemesi (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 294) de buranın hâkimiyetini elinde bulundurduğunu gösteren bir etkinlik gibi görülmektedir.

⁴¹ Halife 481/1088 yılı ortalarında seyyar satıcıyla arasında kavga olan bir Türk'ün çıkardığı kargaşayı bahane ederek Mahmelek Hatun'un yanındaki bütün Türkleri sarayından kovdurmuş (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 481; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 454), böylece hatun sarayda yalnız ve güçsüz kalmıştı.

⁴² Tutuş, Aksungur ve Bozan'ı Fâtimî halifesinin elinde bulunan Suriye sahilleriyle Mısır'a; Gevherâyin'le Emir Çubuk'u Hicaz'ın kontrolü ve henüz fethedilmemiş olan Yemen ve Aden'in fethine göndermiştir (Kafesoğlu, 2019, s. 136).

Sultanın bu ikinci ziyaretinde dikkat çeken önemli bir husus da onun Bağdat'taki inşaat girişimleridir. O daha evvel Tuğrul Bey'in Bağdat'taki Türk Mahallesi olarak kurduğu *Medinetü Tuğrul*'da onarım ve eklentilerin yanında kendisine bir kasr ve yanına bir cami (Sultan Camii), çarşı (Sûku's-Sultân), hanlar, caddeler, kanallar ve bu mahallenin etrafına da daha sonra adıyla anılacak olan Melikşah surunu yaptırmıştır. Ancak kaynakların verdiği bilgiye göre Sultan Camii'nin tamamlanmasına Melikşah'ın ömrü yetmeyecek ve bu camii daha sonra Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle 524/1129 yılında Bihruz el-Hadim⁴³ tarafından tamamlattırılacaktır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 298; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 475; Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 20, s. 27 ; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 138,139). Melikşah'ın Bağdat'a yaptırdığı inşa faaliyetleri ve bu ziyaretinde Bağdat'ta uzun süre kalması, emirleriyle burada buluşup onlara fetih talimatları vermesi onun Bağdat'ı ikinci bir başkent⁴⁴ gibi kullandığı ve ileride de kendisine saltanat merkezi olarak hazırladığı görülmektedir (Adaloğlu, 1996, s. 72).

Sultan Melikşah'ın açık açık hilâfet merkezini gözüne kestirmesinin nedeni halife ile Melikşah'ın kızı Mahmelek arasında geçimsizliğin artması neticesinde kızı ile torunu Ca'fer'in Isfahan'a dönmesi ve Melikşah çok istemesine rağmen halifenin, veliahtlığı Ca'fer yerine diğer oğluna bırakmasıdır. Sultanın o kadar ısrarına rağmen torununun veliaht olmaması, öte yandan Sultanla halife arasındaki olumsuzlukları her daim yumuşatan vezir Nizamülmük'ün de (Sübki, 1992, C. 4, s. 324) Bâtınî birisi tarafından öldürülmesiyle Melikşah 24 Ramazan 485/29 Ekim 1092'de Bağdat'ı almak için sur önlerinde görünmüştür. Onu karşılamaya gelen halifenin veziri Amîdüddevle'ye, halifenin derhal Bağdat'ı terk edip dilediği bir yere gitmesini söylemiş, daha sonra halife, Melikşah'ın yeni veziri Tâcüddevle vasıtasıyla on günlük bir mühlet alabilmiştir. Bu arada bayram namazını Eski Musallâ'da kılan Melikşah ava gitmiş, kimilerine göre av etinden zehirlenerek, kimilerine göre hummaya yakalanarak hastalanıp vefat etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 16, s. 299-300; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 479-482; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 139). Sultanın ölümüyle ilgili başka bir rivayet ise ona zehir verilerek öldürüldüğüdür.⁴⁵

⁴³ Sultan Muhammed Tapar döneminde 502/1108 yılında Bağdat Şahnesi olmuştur. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 574).

⁴⁴ İbnü'l-Kesîr (1991, C. 12, s. 139), "*Istavtanû Bağdâd*" (Bağdat'ı kendilerine vatan yaptılar) diyerek bu düşünceyi desteklemektedir.

⁴⁵ Kafesoğlu'nun verdiği bilgilere göre (2019, s. 208), Bizans, Ermeni ve Süryanî kaynaklar Melikşah'ın zehir verilmek suretiyle öldürüldüğünü yazmaktadırlar. Beyhakî, " Hadiminin eliyle zehir verilmiştir" demektedir. Kaynaklar failleriyle ilgili Terken Hatun, Nizâmülmülk'ün adamları, Tutuş gibi farklı kişilerden bahsetmektedir. Sultan'ın ölüm nedenleri ile ilgili daha geniş bilgiler için bkz. (Kafesoğlu, 2019, s. 207-208).

4. Sultan Melikşah'tan Sonra Selçukluların Halifelerle İlişkileri ve Sencer Dönemindeki Halifelik Girişimi

Sultan Melikşah'ın ölümüyle Terken Hatun'un halifeye olan tutumu değişmiş, Ca'fer'i kendisine iade etmiştir. Hükümranlığın kendi oğluna geçmesi için Melikşah'ın ölümünü gizleyen, cenaze namazının bile kılınmasına izin vermeyen Terken Hatun, Gazâlî'nin olumsuz fetvasına rağmen halifeye oğlunun hükümdarlığını kabul ettirip adına hutbe okutturmuştur (22 Şevval 485/ 25 Kasım 1092) (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 484; İbn Kesîr, 1991, C. 12, s. 139). Terken Hatun bu engeli aştıktan sonra en önemli engel olan Melikşah'ın velihtı Berkyaruk'u hemen tutuklatmıştı. Ancak Nizâmülmülk'ün adamları onu tutuklu olduğu yerden kurtararak İsfahan'da Sultan ilan etmişlerdir. 2000000 dinar gibi muazzam bir parayı askerlere dağıtarak yanına çeken Terken Hatun hemen İsfahan'a hareket edince Berkyaruk Rey'e çekilmiş, burada biraz kuvvet toplayarak Terken Hatun'un ordusuyla Burucerd'te karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta bazı askerlerin de Berkyaruk tarafına geçmesiyle savaşın galibi Berkyaruk olmuştur. İsfahan'a çekilen Terken Hatun Tutuş'tan yardım istemişti. Tutuş'un asıl amacı Selçuklu Devleti'nin başına geçmektir. Hatta bu amaçla halifeden kendi adına hutbe okunmasını istemiş ama halife onun talebini reddetmiştir. Tutuş yardıma gelmeden bir suikastla Terken Hatun öldürülünce o, Berkyaruk üzerine Rey'e doğru hareket etmiştir. Rey'deki savaşta Tutuş yenilerek öldürülmüştür. Berkyaruk, İsfahan'a geldikten bir müddet sonra humma hastalığından kardeşi Mahmut da ölünce devletin başına geçmiştir (Sıbt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 450, 451; el-Bundârî, 1900, s. 76; Turan, 2008, s. 227-228).

Berkyaruk sultanlığını halifeye de teyit ettirmek için Bağdat'a hareket etmiştir. O, 487/1094 yılının başında Bağdat'a gelmiş ve 14 Muharrem 487/3 Şubat 1094 tarihinde "Ruknüddin" (Dinin direği) unvanıyla adına hutbe okutturmuştur. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 393; İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 10). Burada dikkat çeken husus halifenin Berkyaruk'tan biat karşılığında mal istemesi ve hala babası Melikşah'tan sonra onun ismini hutbede zikrettirmesidir (1992, C. 17, s. 10).

467-487 yılları arasında halifelik yapan el-Muktedî-Billâh 15 Muharrem 487/ 4 Şubat 1094 yılında daha hil'at ve ahit merasimini bitirir bitirmez sarayına geçip yemek yemiş ve aniden vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 8, s. 393; Süyûtî, 2018, s. 503). Onun vefatıyla yerine 16 yaşındaki el-Mustazhir-Billâh (hlf. 487-512/1094-1118) geçmiştir. O görevinin başına geçer geçmez Ebû Mansûr ibn Cehîr'i kendisine vezir tayin etmiş ve ona, "Devlet işleri sana bırakılmıştır. Bu işte sana itimatımız tamdır. Gördüğün işlerde gerekli tedbirleri alınız. Zor bir zamandayız. Sultanla birlikte askerleri Bağdat'ta, yanımızda toplanmıştır. Onların güven ve

taatini elde etmek için onlara bol mal vermek gerekir.” Demiştir. Vezir de, “Hazine senin elindedir. Oradan hesapsız süalsiz dilediğin kadar dağıtabilirsin” diye cevap vermiştir. Halife bu görüşmeden sonra İbnü'l-Mavsala dışında bu konuşulanlardan kimsenin haberinin olmamasını tenbihlemiş ve hazinenin kapılarını açarak askerlere pek çok mal dağıtmıştır. Daha sonra Sultan Berkyaruk'u yanına çağırarak ona saltanat hil'ati giydirmiş ve karşılıklı biatleşmişlerdir (İbnü'l-Cevzi, 1992, C. 10, s. 12; Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2013, C. 19, s. 456). Halifenin veziriyle bu konuşması ve hazineyi askerlere dağıtması onun Selçuklularla denge siyaseti güdeceği ve onları güvenilir bir hâkim olarak kendi tarafında görmek istediği, ayrıca kendi halifeliğinin biatı konusunda sultan tarafından bir sorun çıkmasından korktuğu düşünülmektedir.

Halife el-Mustazhir döneminde (487-512/1094-1118) Selçuklular bir taraftan kendi aralarındaki taht kavgalarıyla⁴⁶, diğer taraftan Bâtınîler ve Haçlılarla uğraşmak zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 36-42). Bu olaylar onları zayıflatmış ve Abbâsîler üzerindeki hâkimiyetleri de gün geçtikçe geriye gitmiştir. 492/1098 yılında Muhammed Tapar kardeşine isyan etmiş ve sultanlığı ondan alarak halifeden “Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Dîn”, (Din ve Dünyanın yardımcısı), “Ebû Şüca Muhammed Sultan” unvanını alarak adına hutbe okutmuştur (Abu'l-Farac, 1999, C. 2, s. 341; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 22). Ama bu sultanlık fazla sürmemiş, bir yıl sonra Berkyaruk tekrar kendi adına 14 Safer 493/30 Aralık 1099 Cuma günü Bağdat'ta hutbe okutarak tahtı geri almıştır. 16 Safer 493/1 Ocak 1100 tarihinde de Bağdat'a gelen Berkyaruk'u vezir İbn Cehîr karşılamış, bir gün sonra Berkyaruk Selçukluların idârî sarayı olan Dârü'l-Memleke'ye konaklamıştır. Halife de kendisine binak ve silahlardan oluşan bir hediye göndermiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 53; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 25). Daha sonraki gelişmelerde Ahmed Sencer de abisi Tapar'la bir olup Berkyaruk'u hezimete uğratmış, Berkyaruk topladığı askerlerle birlikte Zilkâde 494/ Eylül 1101 tarihinde Bağdat'a gelerek halifeden maddi yardım istemiştir. Halife ona 50000 dinar yardımda bulunmuş, ancak bu da askerlerin ihtiyacını gidermeyince askerler, Bağdat halkının mallarını talan etmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 33). Halifenin Berkyaruk'a yardım etmesinin sebebi askerinin fazlalığından korkması, yardım etmemesi halinde onların kendisine ve Bağdat halkına zarar vermesi düşüncesinin yanında Selçukluların iç isyanını desteklemek de olabilir.

Berkyaruk'la Muhammed Tapar arasındaki bu taht kavgaları 497/1104 yılına kadar böyle devam etmiş, aynı yıl iki kardeşin anlaşmasıyla devlet ikiye bölünmüştür. Ama anlaşmadan kısa bir süre sonra Berkyaruk verem ve bâsur

⁴⁶ Taht kavgaları için bkz. (el-Bundârî, 1900, s. 77-81; el-Hüseynî, 1943, s. 53).

hastalığına yakalanmış, hayatından ümidini kesince oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etmiştir. Gerçekten de Berkyaruk fazla yaşamayarak 2 Rabiülevvel 498/ 22 Aralık 1104 tarihinde vefat etmiş, cenazesi Isfahan'a götürülerek babasının yanına defnedilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 90; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 77; Özgüdenli, 2020, s. 217). Babasının ölümünden sonra her ne kadar 4 yaşındaki Melikşah adına Bağdat'ta hutbeler okunsa da o, amcası Tapar'ın Bağdat'a doğru geldiğini duyunca karşılamaya çıkarak sultanlığı sulh yoluyla ona bırakmıştır. Böylece Bağdat'ta Tapar'ın adına hutbe okunarak Selçuklu Devleti'nin tek sultanı o olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 90-92; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 80). Sultan Muhammed Tapar'ın döneminde (498-511/1104-1118) daha çok Bâtınîler ile Haçlılarla uğraşıldığından Selçukluların halifelik üzerindeki hâkimiyet düşüncelerinin askıya alındığı görülmekte olup o dönem kaynaklarında onların halifeye olan ilişkilerinden bahsedilmemektedir.

Sultan Sencer döneminde Halife Müsterşid-Billâh (hlf.512-529/1118-1135) Selçuklu Devleti'nin parçalanmasını ve eski gücünün kalmamasını fırsat bilerek Büveyhîlerden önceki siyâsî gücü elde etmek için girişimlerde bulunmuştur (Süyûtî, 2018, s. 510-512; Özgüdenli, 2020, s. 230-242). Sultan Sencer, Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud'u hem kendisine damat yapmış, oğlu olmadığı için onu veliahdı olarak ilan etmiş ve Irak Selçuklu Sultanı yapmıştır. Bağdat'ta Mahmud'un adına 23 Muharrem 512/16 Mayıs 1118 Cuma günü hutbe okunmuştur Aynı ayda vefat eden halife el-Mustazhir'in bu sultanlık hutbesini okutması son görevi olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 161; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 182-183). Böylece Mahmud Sultan olarak hem Irak Selçuklu Sultanlığında hem de hilafet merkezinde söz sahibi olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Mahmud'un kardeşi Mesud ona isyan etmiştir. Yeni Halife el-Müsterşid-Billâh bu çatışmalardan kendi siyâsî hâkimiyetini elde etmek ve güçlendirmek için fırsatlar oluşturmaya çalışmıştır. Her ne kadar Sencer bunun farkında olup Mahmud'a halifeyi dizginlemesi için Ahmed b. Nizâmülmülk'ü vezir tayin ettirmesini söyleyip onun vezir olmasıyla halifenin bu girişimi engellenmeye çalışılsa da halife durmamıştır. O, Selçukluların anlaşmasını ihlal ederek Selçukluların Bağdat'taki hâkimiyetlerinin sembollerinden birisi olan şehrin güvenliğini ve asayişini sağlama görevini almak amacıyla kendisi için bir ordu ihdas etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 186; Abu'l-Farac, 1999, C. 2, s. 356; Özgüdenli, 2020, s. 239).

Her ne kadar halife, kendi makamını yüceltmeye yönelik çalışmalar yapsa da çoğu zaman Selçuklu sultanlarından habersiz işler yapamıyordu. Bunlardan birisi de el-Porsukî'nin Irak şahneliğinin kaldırılması olayıdır. Porsukî'den rahatsız olan halife 518/1124 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a mektup göndererek

Porsukî'nin görevden azlını istemiş, Sultan da bu isteği olumlu karşılayarak onu bu görevden alıp Musul'a göndermiş, yerine de Barankuş'u görevlendirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 229).

Halife 24 Şaban 515/7 Kasım 1121 tarihinde Sultan Mahmud'a hil'atler giydirmiş, halkına iyi davranmasını öğütlemiş, ona iki kılıç kuşandırıp, kâfirleri ve inkârcıları bu iki kılıçla zapt etmesini istemiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 196). Bu tarihten önce halife, hutbe dışında Sultan Mahmud için bu sultanlık merasimini yapmamıştır. Bunu geciktirmesinin sebebi onun kardeşiyle yaptığı taht kavgalarında hangisinde karar kılınacağını kestirememiş olması ya da bu fırsattan kendi hâkimiyeti lehine yararlanma isteği olabilir.

Hutbelerde Irak Sultanlarının da adının okunması suretiyle Sultan Sencer'in Bağdat hâkimiyetini dolaylı olarak onlara bıraktığı, Halife el-Müsterşid ile aralarındaki ilişkilerin Irak sultanları üzerinden yürüdüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Sencer, halife ile ilişkiyi tamamen bırakmamış halifenin 518/1124 yılında onun kızıyla evlenmesi neticesinde aralarında akrabalık dahi söz konusu olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 225).

520/1126 yılında halife Selçukluların hâkim olduğu Irak ve çevresine sahip olmak ve Selçukluların hâkimiyetinden kurtulmak gibi gayelerle ordusunu güçlendirmeye ve bu amaçla çalışmalar yapmaya başlamıştır. Öte yandan Bağdat şahnesi Barankuş halifenin naipleri tarafından istenmez olmuş ve aralarında husumet baş göstermiştir. Bu olaylardan haberdar olan Sultan Sencer, yeğeni Sultan Mahmud'a halifeye olan yakınlığını bırakmasını ve ona karşı bir orduyla Bağdat'a girmesini emretmiştir. Halife bu durumu öğrenince Bağdat'taki kılıcı ve halkın sıkıntısını sebep göstererek Sultan Mahmud'u bu girişiminden caydırmaya çalışmış ama başarılı olamamıştır. Sultan Mahmud'un ordusuyla karşılaşan halifenin ordusu yenilmiş, Selçuklu askerleri şehre girerek Bağdat'ın bir kısmını yağmalamışlardır. Bu arada halifenin Bağdat'tan ayrılma kararı alması halkı çok üzmüştür. Halife hem bayram namazında etkili bir hutbe okuyarak⁴⁷ hem de halka karşı duygusal hareketler yaparak Selçukluları halkın nazarında haksız göstermeye çalışmıştır. Gerçekten de halkın bir kısmı Selçuklu askerlerine lanet okumuş ve onlara kötü sözler söylemiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Sultan Mahmud kararını değiştirmemiş, bir de Vâsıt'ta bulunan İmadeddin Zengî'den takviye istemiştir. Halife, gelen askerî takviyeyi de görünce sulh yapmak zorunda kalmıştır. Sulhtan sonra Bağdat'ta bir süre kalan Sultan Mahmud hastalanınca şehirden ayrılarak Hemedan'a geçmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 231-244;

⁴⁷ Hutbe için bkz. (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 234-235).

İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 237-239; Özgüdenli, 2020, s. 239). Bu olay Selçukluların halifeye karşı şimdiye kadar en etkili girişimlerinden birisi olmuştur.

Sultan Mahmud'un 525/1131 yılındaki ölümüyle yerine oğlu Davud geçmiş, ama öte yandan Mesud ve Tuğrul saltanat mücadelesine girerek tekrar taht kavgaları başlatmışlardır (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 264; Turan, 2008, s. 249; Özgüdenli, 2020, s. 240-241). Halife bu gelişmeleri kendi lehine kullanmaya başlamış, hatta Sultan Sencer'i bile karşısına alarak 526/1132 yılında hutbelerden Sencer'in adını kaldırmış, Mesud'u sultan, Selçukşah'ı da veliaht ilan etmiştir. Bunun üzerine Sencer ordusuyla Bağdat'a doğru hareket etmiştir. Bu gelişmeyi duyan Mesud, Selçukşah ve halife, Sencer'e karşı üçlü ittifak kurup Sencer'in ordusuna doğru Bağdat'tan çıkmışlardır. Halife ordusunu biraz geciktirerek çıkmış, sonra da Bağdat'ın savunmasız olacağını⁴⁸ öne sürerek geri dönmüştür. Dinever yakınlarında Sencer'in ordusuyla karşılaşan Mesud ve Selçukşah'ın ordusu tutunamamış, Selçukşah kaçmış, Mesud da af dileyerek kurtulmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 270-271; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 263-265; Özgüdenli, 2020, s. 242-243). Mesud her ne kadar af dileyerek tekrar isyana kalkışmayacağına dair Sencer'e söz vermiş olsa da gelişen olaylarla birlikte sultana tekrar baş kaldırmış ve bir yıl sonra 527/1133'te Bağdat'a gelerek adına hutbe okutturmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 275; İbnü'l-Esîr, 1987, C. 9, s. 269). Halifenin tekrar Mesud için hutbe okutması ve sultanlığını kabul etmesi onun Sultan Sencer'i dinlemediği ve şartların durumuna ve kendi lehine değerlendirmeler yaparak karar verdiğini göstermektedir. Kaynakların bu hususlarla ilgili Sencer'in tepkisinden söz etmemelerinin sebebi onun hilafet başkentinden uzakta bulunduğundan olmalıdır.

Sultan Mesud'la halife arasındaki bu yakın ilişkiler fazla sürmemiş, halifenin aleyhine çalışan bazı emirlerinin cezalandırılması söz konusu olmuştur. Bunun üzerine o emirler de Mesud'a sığınunca o da halifeye bunları teslim etmemiştir. Halife de Mesud'un bu tutumuna kızarak onu Bağdat'tan kovmuştur. Mesud da vefat haberini duyduğu Tuğrul'un şehrine, Hemedan'a giderek orada tahta oturmuştur (Özgüdenli, 2020, s. 246). Halife Selçuklular'a tamamen baş kaldırmanın vaktinin geldiğini düşünmüş ve bu düşüncesini de hutbelerde⁴⁹ dile getirerek bir ordu hazırlayıp Mesud'un üzerine yürümüştür. Halifenin bu cüretini

⁴⁸ Sencer bu sefer esnasında Zengî'yi de Bağdat'a göndermiştir. Halife bunu duymuş olmalı ki geri dönerek Bağdat'ta savunma hazırlıkları yapmış ve Bağdat üzerine gelen Zengî'nin ordusunu geri püskürtmüştür (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 265).

⁴⁹ Halife Kirmanşah'a vardığı zaman bir hutbe okumuş, hutbede Selçuklulardan duyduğu can sıkıntısı ve ümitsizliğinden şikayet etmiş, Selçuklular hakkında kalplerinin bunadığını, çoğunun fâsık olduğunu, din ve Müslümanlığa karşı baş kaldırdıklarını söylemiştir (Özgüdenli, 2020, s. 252).

almasındaki başka bir sebep de Sultan Sencer'in Mesud'a bir mektup göndererek Mesud'un yanında bulunan bazı Türk emirler için Tuğrul'un aleyhine çalışan hainler olduğunu, onların kellelerinin alınıp kendisine gönderilmesini istediğinde o emirlerin bunu duyup kaçarak halifeyi Selçuklulara karşı harekete geçirmesi olmuştur (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, 293). Emirler halifeye mektupta şöyle demişlerdir, "Biz Mesud'dan ayrıldık. Şimdi Porsuk'un beldesindeyiz. Sefere çıkma niyetin varsa şimdi çık. Biz senin yanındayız. Yoksa Selçuklu evlatlarına hutbe okutur durursun". Halife onlara, "Düşündüğünüz fikirde kalın, ben gelip bu işi yapacağım" diye cevap göndermiştir (1992, C. 17, s. 293). Halife, ordusunu hazırlayıp 12 Recep 529/ 28 Nisan 1135 Cumartesi günü Bağdat'tan çıkarmıştır. Gelen Cuma günü de hutbe Sencer ve Davud adına okunmuş, Mesud'un adı hutbeden kesilmiş, ayrıca Mesud'un azline ve katline yönelik fetva çıkmıştır (1992, C. 17, s. 294). Halife 7 Şaban 529/ 23 Mayıs 1135 tarihinde Bağdat'tan hareket etmiştir. 10 Ramazan 529/ 24 Haziran 1135 tarihinde Hemedan yakınlarında Daymerc'te yapılan savaşta halifenin ordusu yenilmiş ve halife beraberindeki önemli devlet adamlarıyla birlikte Mesud tarafından esir alınmıştır. Bu esaret sırasında Bağdat halkının üzüntüsü ve bazı doğa olaylarının yaşanması Sultan Sencer'i harekete geçirmiş, o, Mesud'a bir mektup göndererek halifenin salıverilmesini, kendisine hürmet edilmesini istemiştir. Halife bu esaretten Sultan Sencer'in Mesud'a gönderdiği bu mektup sayesinde kurtulabilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, C. 17, s. 295-296; Suyûtî, 2018, s. 511; Özgüdenli, 2020, s. 252-253). Ancak daha sonra halife Bağdat'a ulaşmadan Bâtınîler tarafından öldürülmüş yerine oğlu Râşid geçmiştir. O da Selçuklular'a karşı benzer tutum sergilemiş ama Sultan Mesud onu 16 Zilkade 530/ 16 Ağustos 1116 tarihinde müftülerden aldığı fetva ile azlettirmiştir. Mesud, Mustazhir Billah'ın oğlu Müktefî-Liemrillâh'ı (hlf. 1136-1160), Selçukluların lehine bir anlaşma imzalatarak Raşid'in yerine halife olarak getirtmiş ve ona biat etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, c. 9, s. 292-293; Özgüdenli, 2020, s. 257). Mesud halifelik üzerinde tam hakimiyet sağlamak için halifeye ait her şeye de el koymuştur. Süyûtî'ye göre hilafet sarayında hazine tamamen boşaltılmış, hilafet makamında 4 at, 8 katır bırakılmıştır (2008, s. 517). Halifenin Selçuklu boyunduruğu altında kalması 1148 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıl Mesud'a isyan eden bazı emirlerin Bağdat'a yürümesi neticesinde halifenin ondan yardım isteğine cevap veremeyip daha önceki anlaşmanın bozulduğunu ve kendisine asker toplayabileceğini söylemiştir. Halife bu anlaşmanın bozulmasıyla güçlenecek ve 1152 yılında son Selçuklu müfrezesini Bağdat'tan tamamen çıkaracaktır (Özgüdenli, 2020, s. 259).

Sultan Sencer'in Karahitaylar ve ardından Oğuzlara yenilip onlara esir düşmesiyle Selçuklular dağılma sürecine girmiştir (el-Hüseynî, 1943, s. 86-87).

Bağdat'taki siyasî hâkimiyetlerini kaldırmak, bu hâkimiyeti hilâfete ilhak etmek düşüncesini açık ve etkin bir şekilde ortaya koyan halife, Nâsır-Lidînillâh (hlf. 1180-1225) olmuştur. Onu bu cürete sokan da Selçukluların eski gücünü ve hâkimiyetini tamamen yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Halife, bu amaçla önce dinî gücünü kullanarak fütüvvet teşkilatında düzenlemeler yapıp kendisini merkeze alarak farklı girişimlerde bulunmuş, bu amaçla sadece Bağdat'ta yedi tane tekke kurmuştur (Hartman, 2006, C. 32, s. 401). Diğer taraftan Oğuz İva boyu Türkmenlerini hizmetine alarak ordusunu güçlendirmiştir. Öte yandan Selçuklu taht kavgalarında zincirin hafif tarafını tutup siyaseten Selçukluyu güçsüz bırakıp çökertmeye yönelik faaliyetlerden geri durmamıştır (Turan, 2008, s. 252). Halife Nâsır, Selçukluların Bağdat'taki tesir ve izini tamamen silmek için Selçuklu mahallesini bile yıktırıp, onların Bağdat'taki eserlerini tamamen kaldırmak istemiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 10, s. 164; Sibt İbni'l-Cevzi, 2013, C. 21, s. 345).

SONUÇ

Tuğrul Bey'in öncülüğünde kurulan Selçuklu Devleti, gün geçtikçe sınırlarını ve hâkimiyet alanlarını genişleterek halife Kâim-Biemrillâh tarafından hem onaylanmış hem de sultana verilen unvanlar ve yetkilerle İslâm dünyasının siyasî hâkimi rolünü üstlenmiştir. Bu hâkimiyetle birlikte Alparslan'ın başarıları ve ardından gelen oğlu Melikşah'ın bunu daha da ileriye götürmesi yeni bir mefkûreyi doğurmuştur. Bu mefkûre bütün İslâm ve Türk dünyasının hem dinî hem de siyasî tek hâkimi olmaktır.

Bu hedefin dinî merkezi Bağdat olmasından dolayı daha Selçukluların kuruluş döneminden itibaren buraya siyasî atamalar yapılmış, burada ilim ve kültür merkezleri kurulmuş, kapsamlı imar faaliyetleriyle Selçuklulara ait yeni bir mahalle oluşturulmuştur. Tüm bu gelişmelerin yanında Sünnî İslâm'ın liderliğini üstlenmiş bulunan Abbâsî ailesiyle evlilikler yapılmak suretiyle sosyal bağlar oluşturulmuştur. Öte yandan diğer İslâm şehirleriyle siyasî ilişkilere girilmiş, bunların bir kısmıyla anlaşma yoluyla, bir kısmıyla da fetih yoluyla devlete dâhil edilmesi sağlanmış, böylece Mısır hariç olmak üzere neredeyse tüm İslâm beldelerinde Selçuklu sultanları ve Abbâsî halifeleri adına hutbeler okunmuştur.

Tuğrul Bey ve halefi Sultan Alparslan Abbâsî halifelerine daha önce halifelik üzerinde hâkimiyet kuran Büveyhîlerin aksine daha adil, hürmetkâr ve koruyucu bir tutum sergilemişlerdir. Sultan Melikşah da saltanatının ilk dönemlerinde halifeyle olumlu siyasî ilişkiler kurmuştur. Ama daha sonra halifenin atadığı devlet adamları ile başta Nizâmülmülk olmak üzere ileri gelen devlet adamları arasındaki bazı anlaşmazlıklar, buna eklenen halifenin kötü damat rolü sultanla halifenin arasının bozulmasına sebep olmuştur. Halifenin Melikşah'ın torunu Ca'fer yerine

diğer oğlunu veliaht yapması Melikşah'ın sabrını taşırmış ve halifeliği almak için harekete geçmiştir. Ancak ömrü yetmediğinden bu girişim Selçuklular adına askıda kalmıştır. Melikşah'ın ardından devletin başına geçen oğulları Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer dönemlerinde kardeşler ve diğer Selçuklu beyleri arasında çıkan anlaşmazlıklar, Bâtınîler ve Haçlılar'ın saldırıları onları halifeye karşı zayıf düşürmüştür. Halife onların iç isyanlarını kendi lehine çevirmiştir. Özellikle Sencer döneminde parçalanan devletin diğer kolu olan Irak Selçuklularının sultanları Mahmud ve Mesud'un birbirleriyle yaptıkları taht mücadelesinde halifelik kazanan taraf olmuş, halife daha önce Selçukluların şart koştuğu kendisine ait asker oluşturmama gibi engeli kaldırtarak büyük bir ordu kurmuştur. Bu ordunun gücüyle birlikte Bağdat halkını da Selçuklulara karşı kışkırtarak zeminini güçlü tutmaya çalışmıştır. Ne var ki halifelik kurumu Mesud döneminde tehlikeye girmiş, halife, Mesud tarafından esir alınmış, Sultan Sencer'in sayesinde bu esarettten kurtulabilmiştir.

Sultan Sencer'in başkenti daha doğuya, Merv'e taşıması, Irak bölgesi ve Bağdat'ı Mahmud ve ardından Mesud'un elinde bırakması onun halifelik üzerinde bir mefkûresi olmadığını göstermektedir. Sultan Mesud, dedesi Melikşah gibi halifeye yönelik girişimlerde bulunarak Bağdat'a hâkim olmak istemiş ama Sultan Sencer buna izin vermemiştir. Genelde Selçukluları özelde de Sencer'i halifelik makamını tamamen ele geçirme düşüncesinden uzaklaştıran en önemli husus Müslüman halkların tepkisi olmuş görünmektedir. Sonuç itibariyle Selçuklular her ne kadar zaman zaman halife ile olumsuz ilişkiler yaşamışsa da tamamen halifeliği Abbâsilerin elinden alma gibi bir düşüncelerinin olmadığı ama Abbâsileri gölge gibi kullanıp kendilerinin İslâm dünyasına hâkim olmak istedikleri görölmektedir.

EXTENDED SUMMARY

This study, which discussed to reveal the relationships between the Seljuks and the Abbasid caliphs and the activities they carried out to achieve the caliphate, includes the activities they carried out to achieve their goals and was prepared by applying the method of comparison and analysis between data/sources from qualitative research patterns. In the study, we elaborated to study the works of the authors who lived in that period or more recently. The study examined the issue that emerged as to whether the Seljuks attempted to capture the caliphate. From this point of view, the main subject of the study is the political and social relations between the Seljuks and the caliphs.

The Seljuks, who started to get famous in the first quarter of the XI century, formally established their state after the Battle of Dandanakan with the Ghaznavids in 1040. The active conquest movements of the Seljuks in and around Khorasan before this battle and the looting attempts of the Turkmens who joined them called

the attention of the caliph. In 1038, the messengers came to Nishapur and gave the letter of the caliph to Tughril Bey, the first sultan of the Seljuk Empire. Thus, the first relations between Seljuk and Caliphate started. The Seljuks, who gained strength day by day and saved the caliphate from the domination of the Buyids by coming to Baghdad in the following period, appointed civilian governors and commanders to Baghdad, in which they built a government palace called Dârü'l-Memleke, mosques, bazaars, and houses and surrounded them with walls, and created a Seljuk neighborhood called Medinetü Tughril (the city of Tughril). They showed that they had political power in Baghdad. On the other hand, Seljuk Sultan Tughril Bey, who broke the tradition of not marrying a girl to a foreigner, which was not present in the Abbasids, married the daughter of the caliph. The main purpose of this marriage is to increase the honour and dignity of the Seljuks by creating a social bond through kinship with the caliph, who had spiritual leadership for the Muslim.

After Tughril Bey, as soon as becoming sultan, Sultan Alp Arslan had a sermon for al-Qâ'im bi-Amr Allâh read and had his sultanate confirmed by the caliph. In this sermon, he took the titles such as "Şahiñşâhü'l-Âzâm" (the highest of the Sultans), "Melikü'l-Arabi ve'l-Acem" (Arab and Persian ruler), "Sayyidü'l-Mülûki'l-Ümem"(Lord of the rulers of nations), "Diyâüddin "(the light of religion), "Gıyâsü'l-Muslimîn "(supporter of Muslims), "Zahîrü'l-İmâm "(supported of the caliph), "Kehfe'l-Enâm "(Shelter where people can find peace), "Adudüddeveti" (Power of the State), "Tâcü'l-Nation" (Ummah Crown), "Ebu Şucâiddin" (father of the brave of religion), "Bürhânü Emîri'l-Mu'minîn" (evidence of the Caliph) and he became a respected sultan in the eyes of Muslims. The Caliph organized a caliphate ceremony in Baghdad in the absence of Alparslan. After the ceremony, he sent a letter saying that he left all the work to him. This letter shows that Alparslan is the only political representative of Islamic countries. After these authorizations, Alparslan first narrowed the political space of the Fatimid Caliphate of Egypt, which he saw as the biggest obstacle, and then made conquest movements in and around Syria to move to Egypt. In the meantime, the Byzantines, who considered his expansion to the west as a threat, moved to the east with a large army. As soon as Alparslan heard this movement, he left his Egyptian policy halfway and marched to the north and Eastern Anatolia with his soldiers. His success in the Battle of Manzikert against the Byzantines over there further raised Alparslan's position on the side of the Muslims, and he received the praise and blessing of the caliph. The Nizâmiye Madrasa, opened by his vizier Nizâmülmülk (order of the realm) in the period of Alparslan, and the Hanafi Madrasah, opened next to the

Imam, Azam Ebu Hanife, was a Seljuk policy aimed at spreading and strengthening Sunni thought as a scientific activity as well as political activities.

The relations of his son Malik Shah, who came to the throne after Alparslan, with the caliphate, started with a request for mansur and sermon from the caliph. Upon his request, the caliph confirmed his sultanate by giving the messenger of Malik Shah a mansur and sanjak (banner) in front of the council he formed on Tuesday, 3 Safar 466/8 October 1073. He also gave him titles such as "Kâsimü Emîri'l-Mü'minin" (Partner of the Caliph), "Müizzüddin" (Exalter of the Religion) and "Celâlü'd-Devle" (Supreme and Majesty of the State) and made him the most important ruler of the Islamic world.

With the death of the Caliph al-Qā'im bi-Amr Allāh in 1075, Al-Muqtati- bi-Amr Allāh replaced him. He also recognized the sultanate of Sultan Malik Shah and, this caliph made applications towards his statesmen due to his requests or orders from time to time. Because of this attitude, he showed his loyalty to Malik Shah. In the meantime, Malik Shah put an end to the Karmatīs with the Eastern Arabia expeditions he had made and made the name of himself and the caliph respectable in these places. On the other hand, the sovereignty in Mecca, which was interrupted by the death of Alparslan, was achieved. He made plans for the Fatimid Dynasty of Egypt, the most powerful and dangerous rival of the Caliphate, and commissioned his emirs to conquer the places which they dominated. By marrying her daughter Mah-i-mulk Khatun to the caliph, he also established relationship by affinity. Then, it has caused hostility between the two sides due to reasons such as the pressure exerted on the caliph to make Jafar heir to the throne, who was born of this daughter, the caliph's neglect of his wife, the daughter of Malik Shah, and the high conflicts between them. When Malik Shah's plan to make the Seljuk rule stronger with the caliphate of his grandson Jafar failed, he also marched on Baghdad, the caliph, and gave him 10 days to leave Baghdad. Meanwhile, Malik Shah, who went hunting, got sick and died, his plans and dreams did not come true .

The fights for the throne between the sons who succeeded Malik Shah, served the caliphs more than them, and the caliphs became the validators of the sultanate in their time. During the Caliph al-Mustazhir period (487-512 / 1094-1118), the Seljuks had to deal with throne fights among themselves on the one hand, and with the Batinies and Crusaders on the other (Ibn al-Esir, 1987, Vol. 9, p. 36-42) . These events weakened them and they gradually moved away from their dominance over the Abbasids. During the reign of Sultan Sanjar, Caliph Al-Mustarshid-Billah, taking advantage of the disintegration of the Seljuk State and the absence of its old power, made attempts to gain its political power before the Buyids. Sultan Sanjar

moved the Seljuk capital to the city of Merv, which is farther from Baghdad, and made Mahmud, who was his nephew and son-in-law, the sultan responsible for all Iraq and Baghdad since he had no son. After this event, the names of the Iraqi sultans were also read after the name of Sanjar in the sermons in Baghdad. The fights for throne between Mahmud and his brother Masud caused them to request property from the caliph while he was dominant.

Taking this opportunity well, Caliph Al-Mustarshid created an army for himself and even embarked on conquest movements by removing the condition that the Seljuks would not have an army. On the other hand, to make his position more effective in the eyes of people, he denigrated the Seljuks and read sermons that they were *zendiq* (unbelieving). Together with all these developments, he mobilized to get rid of the Seljuks completely. However, he was defeated and taken prisoner by his brother Sultan Masud, who succeeded Mahmud in that movement. Sultan Sanjar's letter to Mahmud was able to save him from this captivity. However, afterward, the caliph was killed by the Batinies and his son Rashid replaced him. He had a similar attitude towards the Seljuks, but Sultan Masud had him dismissed with a fatwa he received from the muftis on 16 Zilkade 530/16 August 1116. Masud had Mustazhir Billah 's son el-Muqtafi appointed as caliph to replace Rashid by signing an agreement in favor of the Seljuks and obeyed him. Masud also seized everything belonging to the caliph to gain all control over the caliphate. According to Suyutî, the treasury completely emptied of the caliphate palace, and only four horses and eight mules were left there. Seljuk domination of the caliph continued until 1148. This year, as a result of the march of some of the emirs that rebelled against Mesud to Baghdad, he could not answer the request of the caliph from him and said that the previous agreement was broken and that he could recruit soldiers for him. The Caliph got more strength with the breakdown of this agreement and removed the last Seljuk battalion from Baghdad wholly in 1152. As Sanjar was defeated by the Qara Khitais and then captured by the Oghuzs, the Seljuks entered the process of dissolution. The caliph, who clearly and effectively suggested the idea of removing their political domination in Baghdad and annexing this sovereignty to the caliphate, was Caliph Nasir-Lidinillah (1180-1225). This audacity of him stems from the Seljuks' complete loss of their former power and dominance. For this purpose, the Caliph first made arrangements in the futuwwah organization by using his religious power and made different initiatives by putting himself in the center, and for this purpose, he established seven dervish lodges in Baghdad. On the other hand, the Seljuks did not refrain from activities aimed at politically weakening the Seljuks and bringing them down in the fights

for the throne. Caliph Nasir wanted to destroy even the Seljuk district and remove their works in Baghdad to completely erase the influence and trace of the Seljuks in Baghdad.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, Gregory. (1999). *Abu'l-Farac tarihi* (C. I). (Doğrul, Ö. R. Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Adalıoğlu, H. H. (1996). Büyük Selçuklu devleti ile Abbasi münasebetleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Altınsoy, N. (2013). Büyük Selçuklu devleti ile Abbasi halifeleriyle ilişkileri ve iki hanedan arasındaki evlilikler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıklaireli.
- Bakkal, A. (2005). Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde "İmamlar Kureyştendir" hadisinin rolü üzerine. *İstem*, 6, 87-103.
- Beyhakî, Ebû'l-Fadl. (1999). *Târîhu'l-Beyhakî*. (el-Haşab, Y. & Neş'et, S. Dü) Mısır: Dârü't-Tibâati'l-Hadîse.
- el-Bağdâdî, el-Hâfız, el-Hatîb. (2001). *Târîhü'l-Bağdâdî* (C. 1). (Mâ'rûf, B. A. Dü.) Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Bundârî, el-Fetih b. Ali. (1900). *Devletü Âli Selcûk*. Mısır: Matbaa' el-Mevsûât.
- el-Hamevî, Yâkût. (1995). *Mû'cemü'l-büldân* (C. 3). Beyrut: Dârü Sâdr. (2 bs.)
- el-Hüseynî, Sadrüddîn Ebû'l-Hasan. (1943). *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*. (Lügal, N. Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali (2005). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. (eş-Şevâribî, İ. E., Hasaneyn, A.-N. M., es-Sayyad, F. & M. Bedî Çev.) Kahire: el-Meşrûu'l-Kavmî Li't-Terceme.
- Fazlullah, Reşîdüddîn. (2010). *Câmi'üt-tevârih*. (Göksu, E. & Güneş, H. H. Çev.) İstanbul: Selenge Yay.
- Hartman, A. (2006). Nâsır-Lidînillâh. *İslâm ansiklopedisi* (C. 32, s. 399-402). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. (1991). *el-Bidâye ve'n-nihâye* (C. 12). Beyrut: Mektebetü'l-Maârif.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn. (ty.). *Buğyetü't-taleb fi târihi'l-Haleb* (C. 4). (Zekkâr, S. Düz.) Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. (1992). *el-Muntazâm fi Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem* (C. 15). (Ata, M. A. & Ata, M. A. Düz.) Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali. (1987). *el-Kâmil fi't-târih* (C. 8). (ed-Dakkâk, M. Y. Dü.) Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kafesoğlu, İ. (2019). *Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu imparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Yay. (3. bs.)
- Kavak, Ö. (2011). İki âlim, iki halife adayı: Cüveynî'nin Nizâmülmülk'ü, Gazzâlî'nin Müstazhir'i. *Dîvân*, 16/(31), 35-66. Erişim Adresi: <https://www.divandergisi.com/tr/Dergi/Makale/32/315>. Erişim Tarihi: 06.11.2020.
- Koca, S. (2007). Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır politikası ve Türkmen beyi Atsız. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*,(22), 1-37. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26269/276762>. Erişim Tarihi: 02.11.2020.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul bey ve zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ocak, A. (2017). *Nizâmiye medreseleri*. İstanbul: Semerkant Yay. (2. b.)

- Özaydın, A. (2014). Selçuklular döneminde Nakībün-Nukebâların siyasi, idârî ve içtimâî hayattaki rolleri: Tırâd b. Muhammed ve Oğlu Ali b. Tırâd El-Kureşî El-Hâşimî ez-Zeynebî örneği. *TYB Akademi*, (12), 101-114.
- Özdemir, M. N. (2008). Abbasi halifeleri ile Büyük Selçuklu sultanları arasındaki münasebetler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,(24), 315-367. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26266/276707>. Erişim Tarihi: 04.12.2020.
- Özgüdenli, O. (2020). *Selçuklular* (C. 1). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (6. bs.)
- Piyadeoğlu, C. (2020). *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Kronik Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2020). *Sultan Alparslan* (10 b.). İstanbul: Kronik Yay.
- Sallâbî, Ali Muhammed. (2006). *Abbâsiler dönemi ve murâbitlar devleti*. İstanbul: Ravza Yay.
- Sıbt İbni'l-Cevzi, Şemseddîn. (2013). *Mirâtü'z-zamân fi tevârîhi'l-âyân* (C. 19). (Muhammed Enes, & K. M. el-Harrût, Dü) Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvahhab. (1992). *Tabakâtü'ş-şâfiyyeti'l-Kübra* (C. 4). (et-Tannâhî, M. M. & el-Hulv, A. M. Dü) Mısır: el-Hicr. (2. bs.)
- Süyûtî, İmâm Celâlüddîn Abdurrahman. (2018). *Halifeler tarihi*. (Mustafa, C. M. Dü., Gündüz, A. Çev.) İstanbul: Asalet Yay.
- Turan, O. (2008). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Ötüken. (10. bs.)
- Uyar, G. (2006). Nakīb. *İslâm ansiklopedisi*, (C. 32, s. 399-402). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.